

תמונת מצב חברתית

2017

ינואר 2018

שלמה סבירסקי | אתי קונור-אטיאס | אביב ליברמן

AdvaCenter مرکز أذا
מרכז אדוה
מידע על שוויון וצדק חברתי בישראל

דו"ח זה הוכן הודות לסיוע של
MAZON: A Jewish Response to Hunger

מרכז אדוה נתמך עליידי

הקרן החדשה לישראל
Heinrich Boell Stiftung
Jewish Women's Foundation of Metropolitan Chicago
Friedrich Ebert Stiftung
Sally Gottesman
Hadassah Foundation
Levi Lassen Foundation
Rosa Luxemburg Foundation
MAZON: A Jewish Response to Hunger
Fund for Middle East Peace
Jewish Women's Foundation of Palm Beaches
Jewish Community Foundation of Greater Phoenix
Sam and Bella Sebba Charitable Trust
Tikkun Olam Women's Foundation
US Embassy
Women's Amutot of the Greater Miami Jewish Federation
Zabar Family Foundation

הוועד המנהל
פרופ' יוסי דהאן, יו"ר
גב' גילברט פינקל, גזברית
פרופ' איסמעיל אבו-סעד
ד"ר ניצה ברקוביץ
פרופ' אורן יפתחאל
פרופ' יוברט לוילון
פרופ' שושנה מרמוני
פרופ' ריקי סויה
פרופ' דני פילק
פרופ' רחל קלוש
פרופ' אורי רם
עו"ד עולא שתיווי

ועדת ביקורת

גב' רותי גור
גב' חנה לנגר

צוות

מנהלת: ברברה סבירסקי
מנהל אקדמי: ד"ר שלמה סבירסקי
רכות מחקר: אתי קונור-אטיאס
חוקרת: עו"ד נוגה דגן-בוזגלו
חוקרת ורכות תחום תקצוב מגדרי: ד"ר יעל חסון
רכות פרויקטים לשוויון מגדרי: ולריה סייגלשיפר
רכות קהילתית: אוריה זיני
רכות קהילתית: עדין הווארי
חוקר ומנהל הדרכה: ירון הופמן-דישון
עוזרת מחקר: אביב ליברמן
מנהלת משרד ואחראית קשרי עיתונות: מירה אופנהיים
יועץ כספי: רועי מאור
פיתוח משאבים: אפרת יערי

תוכן עניינים

4	מבוא
6	מקורות ההכנסה של משקי הבית
15	שכר
25	פנסיה
27	עוני והשכלה
29	עוני וביטחון תזונתי
30	מדד ג'יני
32	חינוך והשכלה גבוהה
37	דיוור
39	בריאות
44	הממשלה והאי שוויון
46	הערות שוליים

מבוא

הממשלה מבקשת מאיתנו "להתרגל לזה שמצבו של המשק הישראלי טוב". פירוש הדבר להתרגל למשק שצמיחתו בלתי מאוזנת, המובל על ידי מיעוט ומניב פירות נדיבים למיעוט. "להתרגל לזה" פירושו להתרגל לכך שחלק גדול מן המשק והחברה בישראל נותרים מאחור.

ראש הממשלה בנימין נתניהו מתגאה במה שהוא מכנה "הנס הכלכלי של ישראל"¹. פרופ' אבי שמחון, ראש המועצה הלאומית לכלכלה, אומר כי "הגיע הזמן להתרגל לזה שמצבו של המשק הישראלי טוב"².

המשק הישראלי אכן צומח; ההכנסה של משקי הבית נמצאת בעליה. תחולת העוני קטנה במעט. האי שוויון הכלכלי, על פי מדד ג'יני, ירד מעט. מספר הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה גבוה מאי פעם בעבר.

ראש הממשלה רואה בכל אלה תוצאה ישירה של המדיניות הניאו-ליברלית שהוא מוביל, הן כשר אוצר בשנים 2003-2005 והן כראש ממשלה מאז 2009. "אנחנו הגבלנו את ההוצאות הממשלתיות, הפחתנו מסים, ביצענו רפורמה ברווחה ובפנסיה... הפרטנו חברות ממשלתיות ויצרנו שוקי הון חדשים... רשמנו 14 שנים של צמיחה... תוך הורדת היחס בין החוב לתוצר מכ-100% ל-62%"³.

הממשלה מתהדרת בצמיחה של השנים האחרונות כתוצאה של המדיניות המקרו-כלכלית שלה עצמה, אולם חשוב לציין כי ברקע עומדת גם הרגיעה היחסית בהתנגדות הפלסטינית האלימה לשליטה הישראלית המתמשכת, התנגדות שבמקרים רבים בעבר פגעה בפעילות הכלכלית בתוך ישראל.

ובאשר לנתונים שמציגה הממשלה – אפשר כמובן לקרוא אותם אחרת: המשק אכן צומח, אך הצמיחה של השנים האחרונות נבעה במידה רבה מגידול בצריכה הפרטית – מכוניות, למשל – שהתאפשר בין השאר הודות לאשראי בריבית נמוכה, תוצאה של המשבר הפיננסי הגדול של 2008. סביר להניח כי חלק ניכר של הצריכה הפרטית החדשה נבעה מביקושים של העשירונים הגבוהים והובילה לשדרוג רמת החיים שלהם.

מנקודת הראות של משקי הבית בעשירונים הנמוכים, התוצר החיובי העיקרי של הצריכה הפרטית המוגברת היה משרות פנויות בענפי שירותים נמוכי שכר כדוגמת מכירות, מלצרות, נציגי מכירות, מטפלים סיעודיים, מאבטחים וכיו"ב. מספר המפרנסים במשקי בית אלה גדל וכתוצאה מכך גדלה גם ההכנסה שלהם.

אלא שפירמידת ההכנסות לא השתנתה מהותית. תחולת העוני אמנם קטנה במעט, אך שיעור העוני בקרב עובדים ועובדות גדל. לא רק זאת, תחולת העוני היא עדיין מן הגבוהות במערב. מדד הג'יני אכן ירד לאחר שנים של נסיקה, אך גם הוא עדיין מן הגבוהים במערב.

חציו הראשון של הדו"ח השנתי הנוכחי של מרכז אדוה עוקב אחר מגמות האי שוויון בהכנסות וזאת בשני תת-פרקים: האחד, הכנסה של משקי בית והשני - שכר של פרטים. חציו השני של המסמך מציג נתונים על אי שוויון בחינוך, בהשכלה גבוהה, בדיוור ובבריאות.

הממשלה מתגאה בנסיגתה מיזמות ומעורבות בפיתוח כלכלי ומאמינה שהמגזר העסקי לבדו יעשה זאת. אלא שמגזר זה ובראשו ענף ההייטק (שצמח הוא-עצמו הודות להשקעות מאסיביות של הממשלה) אינו מספק את הסחורה. ספק אם מגזר זה ראוי לתואר שניתן לו, "הקטר המוביל של המשק". יעידו על כך דברי רשות החדשנות במשרד הכלכלה: "בעשורים האחרונים ישראל הפכה למוקד חדשנות גלובלי, אך חלקת ההייטק המשגשגת אינה פורצת את גבולותיה ומרבית ענפי המשק אינם נהנים מפירותיה."⁴ ועל כך ניתן להוסיף כי אין לצפות שמגזר ההייטק עצמו יחולל את השינוי, בעיקר משום שהתאגידים הרב-לאומיים, שכ-300 מהם הקימו מרכזי מחקר ופיתוח בישראל, עניינם העיקרי הוא "חליבת" היכולות של ישראלים בתחומים אלה, והם מסתפקים בהחלט בהיצע כוח האדם המשכיל הקיים ואין להם כל דחף לחרוג מגבולות "אומת הסטארט אפ" שבתל אביב והסכיבה ולצרף לרכבת ההייטק קרונות נוספים.

הממשלה, כאמור, מתגאה בקיצוץ הוצאותיה. מדיניות המיסוי מיטיבה מאוד עם קבוצות ההון הגדולות ועם בעלי השכר הגבוה אך מותירה בקופת האוצר פחות משאבים לפיתוח כלכלי של אזורי הפריפריה, לשדרוג מערכות החינוך וההשכלה הגבוהה ולשמירה על רשת ביטחון סוציאלי ראויה לשמה. ההוצאה האזרחית של ישראל היא בין הנמוכות בקרב הארצות החברות בארגון ה-OECD. החוב הממשלתי אכן קטן

ותשלומי הריבית של הממשלה אכן קטנו – אך זאת במחיר של הוצאה חברתית נמוכה, שפירושה תשלומים פרטיים גבוהים עבור שירותים שאמורים להיות ציבוריים והעמקת פערים בין מי שיכולים לשלם ומי שאינם יכולים.

הנתון המדאיג ביותר בהקשר זה הוא, שהגידול שנרשם בשני העשורים האחרונים במספר הלומדים במוסדות להשכלה גבוהה אכן ראוי לציון, אולם לדברי המועצה להשכלה גבוהה, "בשנים האחרונות אנו עדים למיצוי שכבת הגיל הפונה ללימודי תואר ראשון". המועצה להשכלה גבוהה מעריכה כי "מגמות אלה צפויות להימשך אף בשנים הקרובות".⁵

"להתרגל לזה שמצבו של המשק הישראלי טוב", כדברי היועץ הכלכלי של ראש הממשלה, פירושו להתרגל למשק שצמיחתו בלתי מאוזנת, המובל על ידי מיעוט ומניב פירות נדיבים למיעוט. "להתרגל לזה" פירושו להתרגל לכך שחלק גדול מן המשק והחברה בישראל נותרים מאחור.

מקורות ההכנסה של משקי הבית

ההכנסות מהון של משקי הבית המבוססים גדלו, ההכנסות מקצבאות של משקי הבית העניים קטנו

בעשירון התחתון היוותה רק מחצית (49.9%) מההכנסה של משקי הבית; בעשירון השני – 64.0% ובעשירון השלישי – 70.1%. זאת, בשעה שבעשירונים 6-9 היווה השכר מקור של למעלה מ-80% מהכנסת משקי הבית.

בין השנים 2000 ו-2016 גדל משקל ההכנסה מעבודה בכל אחד מששת העשירונים הנמוכים ובעיקר בשני העשירונים הנמוכים ביותר; בעשירון התחתון עלה משקל ההכנסה מעבודה מ-31.7% ל-49.9% ובעשירון השני – מ-47.9% ל-64.0%. גידול זה, גם אם הוא משקף במידת מה עליות שכר⁷ – כדוגמת העלאת שכר המינימום – והשפעה של תכנית מס הכנסה שלילי ושל התוכניות השונות לעידוד התעסוקה, הוא משקף בעיקר, כפי שנראה להלן, גידול במספר המפרנסים במשקי הבית בעשירונים אלה.

הכנסה מהון

בעשירון העליון, ההכנסה מעבודה עמדה על 78.3% מהכנסת משקי הבית. הסיבה לשיעור זה, שהוא נמוך יחסית לזה של שאר העשירונים הגבוהים, איננה שכר נמוך, כמוכך, אלא העובדה שעשירון זה נהנה מהכנסה גדולה, יחסית מפנסיה וגם מהון – הכנסות מרכוש בארץ ובהו"ל, מריבית על פיקדונות ועל אגרות חוב ומדיבידנדים על מניות. בשנת 2000, ההכנסות מהון היוו 4.4% מהכנסות משקי הבית הנמנים עם העשירון העליון; ב-2016 גדל משקלן לכדי 5.5%.

האי שוויון הכלכלי בחברה הישראלית מתגלה עוד לפני שאנו בוחנים את גובה ההכנסה של משקי הבית השונים. הוא מתגלה כאשר בוחנים את מקורות ההכנסה של משקי הבית (שכירים, עצמאים, ולא עובדים) שהם ארבעה:

(1) עבודה (שכר); (2) הון; (3) פנסיה; (4) קצבאות ותמיכות.

ברוב משקי הבית, מקור ההכנסה העיקרי ולעתים אף הבלעדי הוא שכר שמקבלים בני/ות משק הבית היוצאים/ות לעבוד. אך במקביל ישנם משקי בית הנהנים מהכנסה גבוהה שאינה מעבודה אלא מהון – למשל, משכר דירה מדירות שבבעלותם, מריבית על פקדונות ואגרות חוב או מדיבידנדים על מניות שבבעלותם. על שני אלה יש להוסיף משקי בית שמקור ההכנסה העיקרי שלהם הוא קצבאות ותמיכות ממשלתיות ומשקי בית שנשענים במידה רבה על היסכון פנסיוני.

הכנסה מעבודה

המקור הגדול מבין הארבעה הוא ההכנסה מעבודה. בשנת 2016, ההכנסה מעבודה היוותה, בממוצע, 78.4% מן ההכנסות הכספיות של כלל משקי בית; שש עשרה שנה קודם לכן, בשנת 2000, השיעור היה כמעט זהה – 79%.

הממוצע מסתיר את העובדה שעבור חלק משמעותי של משקי הבית בישראל, שיעור ההכנסה מעבודה קטן יותר: ב-2016, ההכנסה מעבודה

בין השנים 2000 ו-2016 גדל משקל ההכנסה מעבודה במשקי בית בכל אחד מששת העשירונים הנמוכים ובעיקר בשני העשירונים הנמוכים ביותר; בעשירון התחתון עלה משקל ההכנסה מעבודה מ-31.7% ל-49.9% ובעשירון השני – מ-47.9% ל-64.0%. גידול זה, גם אם הוא משקף במידת מה עליות שכר⁶ – כדוגמת העלאת שכר המינימום – והשפעה של תכנית מס הכנסה שלילי ושל התוכניות השונות לעידוד התעסוקה, הוא משקף בעיקר גידול במספר המפרנסים במשקי הבית בעשירונים אלה.

הכנסה מקצבאות ותמיכות

משקי הבית בעשירונים הנמוכים הם בעלי הכנסות נמוכות הן מעבודה והן מהון והם נאלצים להסתמך במידה רבה על קצבאות ותמיכות. ב-2016, הכנסה זו היוותה קרוב למחצית מכלל ההכנסה של משקי בית בעשירון התחתון, כשליש מכלל ההכנסה של משקי בית בעשירון השני וכרבע מהכנסות משקי הבית בעשירון השלישי. אצל ארבעת העשירונים הגבוהים היא נעה בין 9.8% בעשירון השביעי ל-5.6% בעשירון העליון.

השינוי הבולט ביותר שנרשם בשני העשורים האחרונים בתחום הקצבאות והתמיכות הוא הצטמקותן. בעוד שבשנת 2000 הן היוו 14.0% מההכנסה הממוצעת של משקי הבית, ב-2016 ירד משקלן ל-11.3%. ירידה זו משקפת את הקיצוצים הגדולים שנעשו בקצבאות המוסד לביטוח לאומי בשנות משבר האינתיפאדה השנייה, 2002-2003.

הנפגעים הגדולים מאותם קיצוצים היו ששת העשירונים הנמוכים: בעשירון התחתון, לדוגמא, ירד משקל הקצבאות והתמיכות בתוך כלל הכנסות משקי הבית מ-66.6% ל-48.5% ובעשירון השני – מ-50.4% ל-33.7%.

הכנסה מפנסיות ומקופות גמל

בשנת 2016, ההכנסות מפנסיות ומקופות גמל היוו חלק קטן מאוד מן ההכנסות של שני העשירונים הנמוכים – 0.5% ו-1.3%, בהתאמה. היקף הכיסוי של הביטוח הפנסיוני עדיין נמוך, למרות הנהגתו של ביטוח פנסיה חובה.

אצל משקי בית בעשירונים הגבוהים, משקלן של ההכנסות מפנסיה ומקופות גמל גבוה משמעותית והוא נע בין 6.2% בעשירון השישי ל-10.6% בעשירון העליון.

גובה ההכנסות מהון מושפע מהתפתחויות כדוגמת תנודות בבורסה ובגובה ההכנסות משכר דירה. ב-2015 כבר הגיע משקל ההכנסות מהון לכדי 10.9%, אך ב-2016 הוא ירד ל-5.5%, בין השאר בעקבות ירידות בבורסה.⁸

כיצד גדלה ההכנסה מהון? דוגמא בולטת לכך היא שכר הדירה שגובים בעלי דירות. מדובר בעיקר בשכבה מבוססת המוכרת בכינוי "המשקיעים", שבעשור האחרון רכשו חבריה מדי שנה בין רבע לשליש מכלל הדירות שנבנו בישראל (בחודשים האחרונים יורד השיעור לכ-15%-20%). חישוב שערכנו על בסיס סקר הכנסות והוצאות משק הבית לשנת 2015 העלה כי באותה שנה, 71% מסך תשלומי שכר דירה בישראל (בשכירות פרטית) הגיעו לידי שלושת העשירון הגבוהים; העשירון העליון גרף לברו כ-45% מסך ההכנסות של שכר הדירה באותה השנה.⁹ נציין עוד כי בקרב שני העשירונים העליונים, גדל שיעור הבעלות על שתי דירות ויותר מ-7.9% ב-2007 ל-29.1% ב-2016.¹⁰

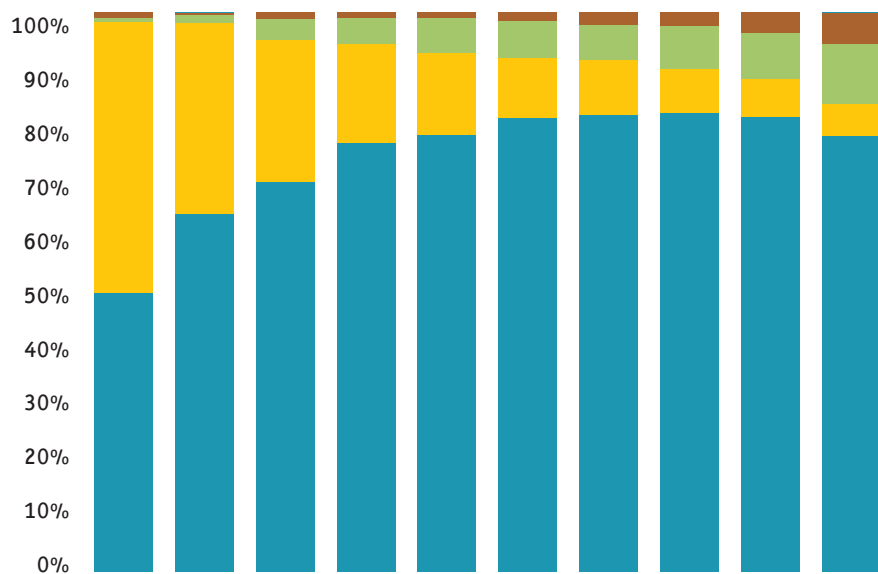
הערה: הנתונים על הכנסות מהון, כמו כל הנתונים על הכנסות משקי הבית, מקורם בדיווחים מפי הנפקדים בסקר הוצאות והכנסות משק הבית, ולא ממקורות מנהליים ממשלתיים כדוגמת מנהל הכנסות המדינה. על כן ייתכנו אי-דיוקים: בעבר כבר נמצאו פערים משמעותיים, בעיקר בעשירון העליון, בין שני המקורות, כאשר הנתונים המנהליים על הכנסות מהון נמצאו גבוהים מדיווחי הנפקדים.

מרכיבי ההכנסה של משקי בית: עבודה, קצבאות, פנסיה והון

חלקו של כל מרכיב בהכנסה הכספית ברוטו של משקי הבית, 2016

לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

2016

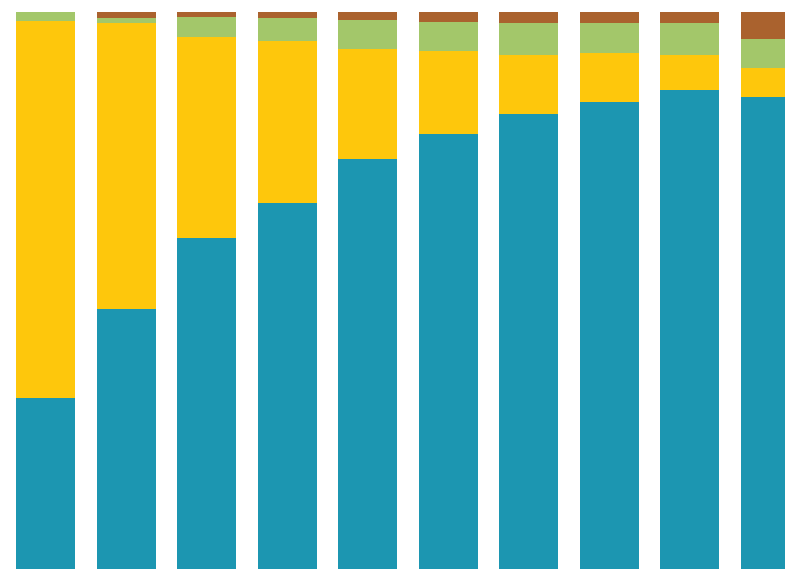
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	עשירון
1.1	0.9	1.3	1.3	1.3	1.8	2.3	2.7	3.5	5.5	מהון
0.5	1.3	3.7	4.5	5.9	6.2	6.2	7.5	8.4	10.6	מנסיות גמל
48.5	33.7	25.0	17.6	13.8	10.6	9.8	7.6	6.5	5.6	מקצבאות ותמיכות
49.9	64.0	70.1	76.7	79.0	81.4	81.7	82.2	81.6	78.3	מעבודה

מרכיבי ההכנסה של משקי בית: עבודה, קצבאות, פנסיה והון

חלקו של כל מרכיב בהכנסה הכספית ברוטו של משקי הבית, 2000

לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

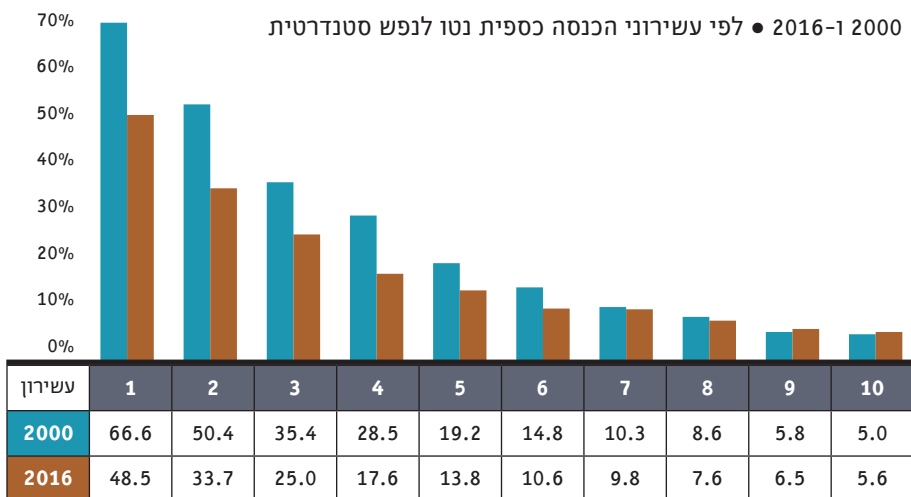
2000

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	עשירון
--	0.4	0.4	0.8	1.1	1.0	1.5	1.4	1.6	4.4	מהון
0.7	1.3	3.6	4.2	5.0	5.4	5.6	5.4	5.8	5.1	מנסיות גמל
66.6	50.4	35.4	28.5	19.2	14.8	10.3	8.6	5.8	5.0	מקצבאות ותמיכות
31.7	47.9	60.6	66.5	74.6	78.9	82.5	84.5	86.7	85.5	מעבודה

חלקן של ההכנסות מקצבאות ותמיכות בסך ההכנסה הכספית ברוטו של משקי בית

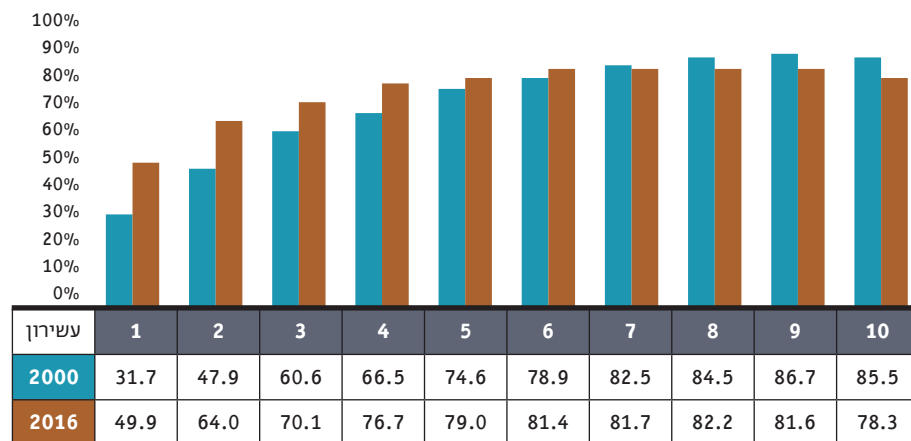
2000 ו-2016 • לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

מקורות: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי בית לשנת 2000. הנתון לשנת 2016 נמסר על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

חלקן של ההכנסות מעבודה בסך ההכנסה הכספית ברוטו של משקי בית

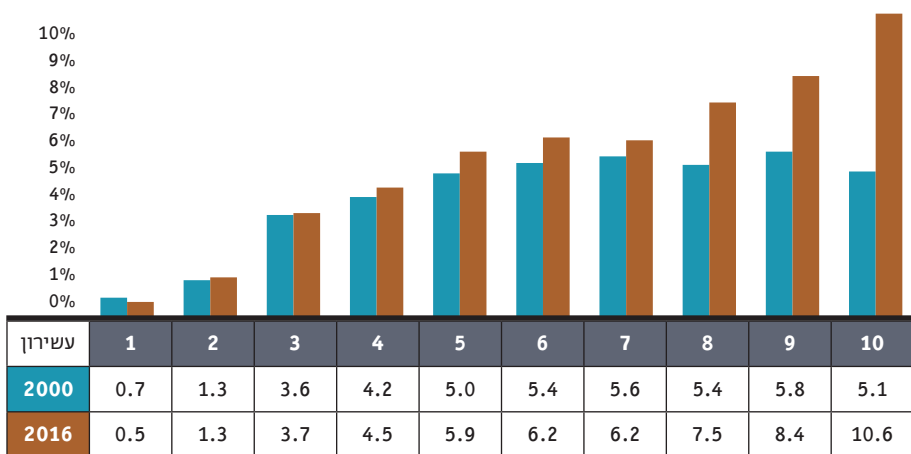
2000 ו-2016 • לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

מקורות: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי בית לשנת 2000. הנתון לשנת 2016 נמסר על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

חלקן של ההכנסות מפנסיה בסך ההכנסה הכספית ברוטו של משקי בית

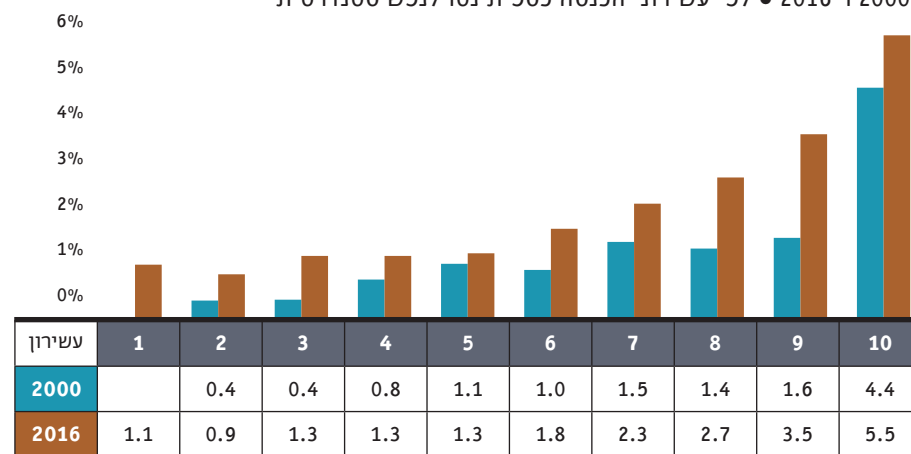
2000 ו-2016 • לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

מקורות: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי בית לשנת 2000. הנתון לשנת 2016 נמסר על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

חלקן של ההכנסות מהון בסך ההכנסה הכספית ברוטו של משקי בית

2000 ו-2016 • לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

מקורות: הלמ"ס, סקר הוצאות משקי בית לשנת 2000. הנתון לשנת 2016 נמסר על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

בעשירונים הנמוכים: גידול במספר המפרנסים מפצה על דילול רשת הביטחון הסוציאלי

בין השנים 2000-2016
גדל מספר המפרנסים
בעשירון התחתון ב-58%,
בעשירון השני ב-73%,
בעשירון השלישי ב-45%
ובעשירון הרביעי ב-35%.
בעשירון התשיעי, לעומת
זאת, הגידול עמד על 7%
ובעשירון העליון על 5%
בלבד.¹¹

בשני העשורים האחרונים גדלה ההשתתפות בכוח העבודה, דבר המתבטא בגידול במספר המפרנסים במשקי הבית, בעיקר בחלק הנמוך של סולם העשירונים. בין השנים 2000-2016 גדל מספר המפרנסים בעשירון התחתון ב-58%, בעשירון השני ב-73%, בעשירון השלישי ב-45% ובעשירון הרביעי ב-35%. בעשירון התשיעי, לעומת זאת, הגידול עמד על 7% ובעשירון העליון על 5% בלבד.¹² יש לציין כי נתונים אלה מתייחסים לכלל משקי הבית בישראל.

גידול משמעותי במיוחד, של פי 2 עד פי 4, נרשם בין השנים 2000-2015 אצל שכירים בני/ות 65 ומעלה במרבית העשירונים.¹³ בקרב גילאי 55-64 ישראליים, נשים וגברים כאחד, שיעור התעסוקה הוא בין הגבוהים בקרב ארצות ה-OECD.¹⁴

הגידול במספר המפרנסים הוא תולדה של שני גורמים עיקריים: הגורם הראשון הוא הקיצוצים הגדולים שנעשו בשנות משבר האינתיפאדה השנייה בקצבאות המוסד לביטוח לאומי, תחת הסיסמא של שר האוצר דאז, בנימין נתניהו, "שיצאו לעבוד". באותן שנים נעשו קיצוצים גדולים בקצבת הבטחת הכנסה, בקצבת ילדים וברמי אבטלה. כתמריץ לעבודה וכפיצוי על שכר נמוך הנהיגה הממשלה אז את "מס הכנסה שלילי" או בכינויו כיום, "מענק עבודה".¹⁵

הגורם השני הוא ההעלאה בשנת 2004 של גיל הזכאות לפנסיה ולקצבת זקנה ל-62 לנשים ול-67 לגברים.

הממשלה, המודרכת על ידי אידיאולוגיה ניאורליברלית קיצונית, יכולה להתגאות ב"הצלחה" של מדיניותה: שיעור הנשענים בלעדית על קצבאות קטן, שיעור המפרנסים גדל. מנקודת הראות של המפרנסים החדשים (או הישנים הממשיכים לעבוד) – לפחות חלקם – יש גם כן מן החיוב בהישארות בשוק העבודה, שכן התפרנסות מעבודה נתפסת בחברה כראויה יותר מהתפרנסות מקצבאות.

ועם זאת יש מקום לתהיות על המצב החדש, בעיקר על רקע העובדה שהקיצוצים בקצבאות הביטוח הלאומי וההעלאה של גיל הזכאות לפנסיה ולקצבת זקנה לא נעשו משיקולים חברתיים אלא משיקולים מעמדיים ותקציביים; צריך לזכור כי בו בזמן שהקצבאות המיועדות למשפחות מעוטות הכנסה קוצצו, משפחות מרובות הכנסה זכו לתוספת משמעותית ברמותה של הפחתת מסים.

הגידול במספר המפרנסים, הגם שהוא העלה במעט את ההכנסה של משקי הבית, לא היה בו כדי לשנות באופן מהותי את סולם ההכנסות. רבים מן המפרנסים החדשים נקלטו בענפים ובעיסוקים נמוכי שכר ו/או במשרות חלקיות. נתונים של סקר משרות פנויות, שהלמ"ס החלה לערוך

מספר המפרנסים לחשק בית, לפי עשירון, 2000 ו-2016

לכל משקי הבית • לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

ב-2013, מעלים כי רוב המשרות הפנויות היו בענפי שירותים כרוגמת מכירות, מלצרות, נציגי מכירות, מטפלים סיעודיים, מאבטחים וכיו"ב.¹⁶

המפרנסים החדשים לא הובילו לשדרוג משמעותי של הכנסות משקי הבית בעשירונים הנמוכים: נהפוך הוא, שיעור העוני בקרב משפחות עובדות עלה, הן במשקי בית עם מפרנס/ת אחד/ת והן במשקי בית עם שני מפרנסים ויותר.¹⁷ לא זו בלבד, שיעור העוני הכללי, שעמד על כ-17% לפני הקיצוצים, קפץ מיד לאחריהם לכ-20% ומאז הוא עומד על שיעור גבוה מזה שקדם לקיצוצים: ב-2016 הוא עמד על 18.6%. וכפי שנראה להלן, עוני איננו עוד נחלתם הבלעדית של בעלי השכלה נמוכה, שכן תחולתו גדלה גם בקרב משקי בית שבראשם בעלי השכלה אקדמית.¹⁸

על כך יש להוסיף כי הפיצוי שהנהיגה הממשלה עבור בעלי שכר נמוך, "מענק העבודה", רחוק מלהיות פיצוי של ממש: על פי פרסומי בנק ישראל, שיעור המיצוי, שעלה עם השנים, עדיין עומד על 70% – נמוך משיעור המיצוי של קצבאות הביטוח הלאומי, העומד על כ-90%; עבור מקבלי שכר מינימום הוא מהווה תוספת שנתית של לא יותר מ-5%; והכסף מתקבל במספר תשלומים במועדים המנותקים ממועד ההשתכרות. יש לציין עוד כי מענק העבודה מהווה למעשה סבסוד למעסיקים המשלמים מעט – ובדרך זו מעניק לגיטימציה לנורמה של תשלום שכר נמוך.¹⁹

עבור חלק גדול של המפרנסים החדשים, המצב החדש מהווה הרעה של ממש באיכות החיים: למשל, נשים וגברים שהועסקו רוב חייהם במקצועות שוחקים; אימהות חד-הוריות הנאלצות להפנות חלק גדול מהכנסתן לטיפול חלופי לילדים; נשים ערביות שהיו אחראיות לטיפול בילדים ובקשישים – טיפול רב ערך שמשום מה אינו נחשב לעבודה – ועתה הן מאולצות לצאת אל שוק העבודה הפורמאלי; גברים קשישים המתקשים למצוא עבודה בתחום מומחיותם ונדרחים לעיסוקים שאינם הולמים את כישוריהם; ועוד.

	מספר מפרנסים		שיעור שינוי
	2016	2000	
עשירון 1	0.63	0.40	58%
עשירון 2	0.95	0.55	73%
עשירון 3	1.22	0.84	45%
עשירון 4	1.47	1.09	35%
עשירון 5	1.65	1.26	31%
עשירון 6	1.72	1.43	20%
עשירון 7	1.84	1.57	17%
עשירון 8	1.90	1.55	23%
עשירון 9	1.82	1.70	7%
עשירון 10	1.72	1.63	5%

מקורות: עיבוד של מרכז ארוה מתוך הלמ"ס, סקר הוצאות משק הבית לשנת 2000; הנתון לשנת 2016 נמסר על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

הכנסה כספית של משקי בית שבראשם שכיר/ה 2016

הכנסה כספית חודשית ממוצעת ברוטו של משקי בית שבראשם שכיר, 2016

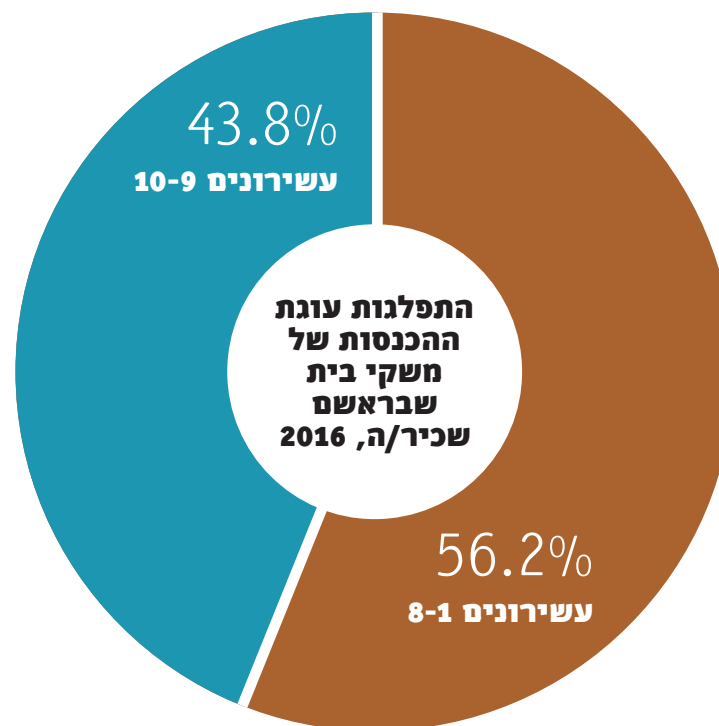
בש"ח, במחירים שוטפים

הכנסה ברוטו בש"ח	חלקו של כל עשירון בעוגת ההכנסות	עשירון
4,898	2.3%	1
7,862	3.7%	2
10,406	4.8%	3
13,107	6.1%	4
15,712	7.3%	5
18,819	8.8%	6
22,605	10.5%	7
27,440	12.8%	8
35,345	16.4%	9
58,846	27.4%	10

מקור: עיבוד של מרכז אדוה לנתונים שהתקבלו מגף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

ב-2016, ההכנסה החודשית הממוצעת ברוטו של משק בית בעשירון העליון עמדה על 58,846 ש"ח, פי 12 מן ההכנסה המקבילה של העשירון התחתון, שעמדה על 4,898 ש"ח.

שני העשירונים העליונים קיבלו, יחד, 43.8% מכלל עוגת ההכנסות של משקי בית שבראשם שכיר/ה; שמונת העשירונים הנותרים קיבלו יחד 56.2%.

הגידול בהכנסה הכספית של משקי בית שבראשם שכיר/ה 2000-2016

הכנסה כספית ברוטו של משקי בית שבראשם שכיר

2016-2000 • בש"ח, במחירי 2016

שיעורי שינוי		סדרה חדשה		סדרה ישנה		עשירון
2016-2012	2011-2000	2016	2012	2011	2000	
15.0%	2.5%	4,898	4,259	4,204	4,102	עשירון 1
11.6%	-1.3%	7,862	7,042	6,512	6,599	עשירון 2
13.5%	-1.3%	10,406	9,167	8,371	8,479	עשירון 3
17.0%	0.2%	13,107	11,207	10,376	10,357	עשירון 4
16.7%	2.1%	15,712	13,463	12,632	12,370	עשירון 5
16.8%	3.1%	18,819	16,110	15,183	14,722	עשירון 6
16.9%	2.2%	22,605	19,332	18,172	17,776	עשירון 7
15.2%	1.6%	27,440	23,814	22,351	21,997	עשירון 8
14.0%	-0.6%	35,345	31,007	28,403	28,573	עשירון 9
10.1%	-4.0%	58,846	53,469	46,707	48,650	עשירון 10

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקרי הכנסות, שנים שונות; סקרי הכנסות והוצאות, שנים שונות.

מאז 2012 גדלה ההכנסה הכספית ברוטו של משקי בית בכל העשירונים בשיעורים שבין 10% ל-17%.

מאז 2012 נרשמת עלייה בהכנסה הכספית ברוטו של כל משקי הבית שבראשם שכיר/ה, בשיעורים שבין 10% ל-17%.

זאת לאחר עשור "אבוד" – בין 2000 ל-2011 – שבמהלכו גדלה ההכנסה הכספית ברוטו של משקי הבית שבראשם שכיר/ה, אם בכלל, בשיעורים נמוכים.

גורם מרכזי לגידול בהכנסה הכספית ברוטו של משקי הבית שבראשם שכיר הוא הגידול במספר המפרנסים, שהיה משמעותי במיוחד בעשירונים 2-5. גם בעשירונים הגבוהים נרשמה עלייה, בין השאר בעקבות עליית שכר בענפי ההיי־טק כמו גם בהיקף ההכנסה מהון.²⁰

גורם חשוב בעלייה בהכנסה ברוטו של משקי הבית בעשירונים הנמוכים הוא ההעלאה של שכר המינימום, שהתחילה במרץ 2015 – אז הוא עמד על 4,650 ש"ח – ומתבצעת במספר פעימות: בדצמבר 2017 הוא עמד על 5,300 ש"ח.

שכר

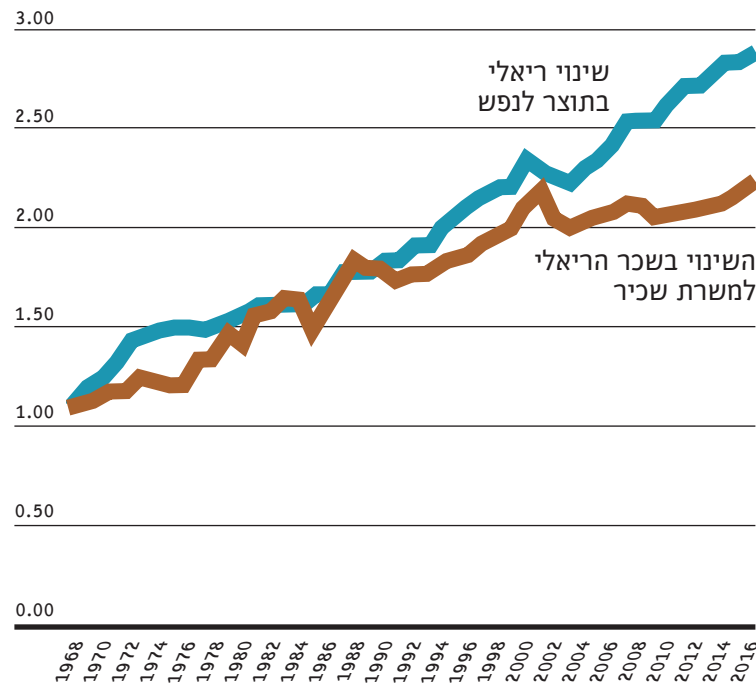
- נתוני הלמ"ס מבוססים על סקר הוצאות והכנסות משקי הבית, הנערך אחת לשנה בקרב מדגם של 8,903 משקי בית (בשנת 2016).
- נתוני המוסד לביטוח לאומי מבוססים על דיווחי מעסיקים. האוכלוסייה המדווחת כוללת את כל הבוגרים המבוטחים על-פי חוק הביטוח הלאומי ועל-פי חוק ביטוח בריאות ממלכתי.
- על פני נתוני המוסד לביטוח לאומי, השכר הממוצע לחודש עבודה של שכירים בשנת 2015 עמד על 10,418 ש"ח; הנתון המקביל שמפרסמת הלמ"ס הוא עבור ההכנסה הכספית החודשית הממוצעת ברוטו של שכירים, שעמדה על 9,503 ש"ח.
- נתוני המוסד לביטוח לאומי מתעדכנים מאוחר יותר מנתוני הלמ"ס, כפי שניתן להבחין בנתונים שיוצגו להלן.

נתוני השכר שיוצגו להלן הם משני מקורות: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) והמוסד לביטוח לאומי. בין שני המקורות יש הבדלים.

עדיין - פער גדול בין צמיחה לבין שכר

התמ"ג לנפש והשכר הריאלי, 1968-2016

1=1968 תד

מקור: עיבוד של האגף לכלכלה ומחקר בביטוח הלאומי עבור מרכז ארוך, נובמבר 2017.

מאז שוך האינתיפאדה השנייה, שגרמה למשבר כלכלי עמוק, שב המשק הישראלי לצמות.

כפי שראינו, גם השכר הריאלי גדל – אלא שהוא גדל בשיעור נמוך משיעור הגידול בתמ"ג לנפש.

פוליטיקאים וכלכלנים רבים אוהבים לקשר בין השניים באומרם שגידול בשכר – ובעקבותיו צמצום האי שוויון – הוא תולדה של צמיחה. לכן הפתרון שלהם לשאלת האי שוויון הוא צמיחה, צמיחה ועוד צמיחה.²¹

תשובה זו זקוקה, אם כן, לתיקון.

למעשה, כבר לפני שלושה עשורים התנתקה הצמיחה – הגידול בתמ"ג לנפש – מן הגידול בשכר הממוצע. נתוני המוסד לביטוח לאומי²² המוצגים בתרשים שלהלן מראים כי עד אז, במהלך שני העשורים שבין 1968 ל-1989, הגידול בתמ"ג לנפש אכן היה מלווה בעלייה מקבילה של השכר הריאלי. אלא שבתחילת שנות ה-1990 נפתח פער בין השניים, כאשר התמ"ג לנפש החל לגדול יותר מן השכר הממוצע. במשך מספר שנים הפער שנוצר נותר על כנו, עד אשר במשבר האינתיפאדה השנייה חלה התנתקות של ממש בין השניים והתמ"ג לנפש גדל הרבה יותר מן השכר הריאלי. בשנים 2013-2014 הגיע הפער בין שיעור הגידול בתמ"ג לנפש ובין שיעור הגידול בשכר הריאלי לשיא ונותר באותה רמה עד היום.

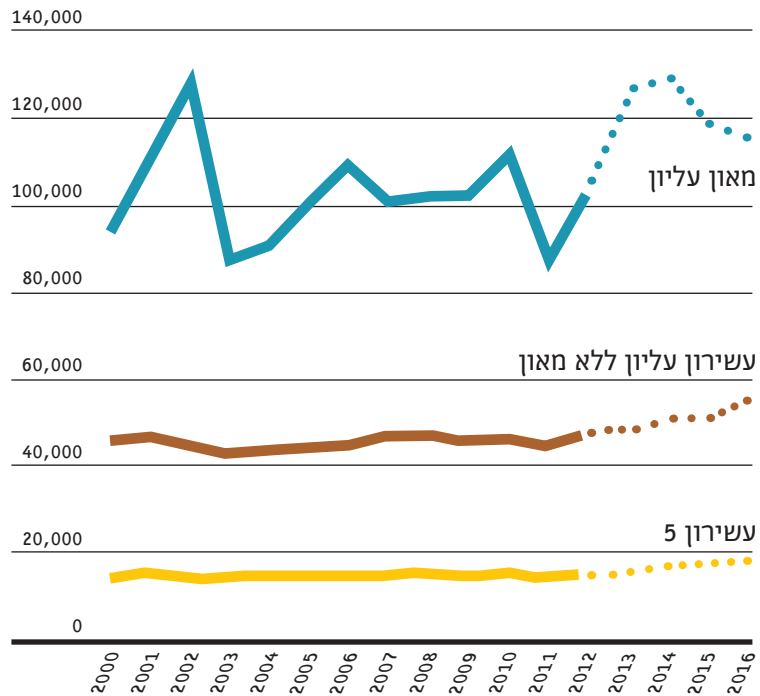
יוצא, כי צמיחה אינה מיתרגמת באופן אוטומטי לעליית שכר. רווחי הצמיחה יכולים לזרום לכיסם של בעלי ההון יותר מאשר לכיסם של העובדות והעובדים מן השורה. ואכן אנו יודעים כי בעשורים האחרונים, חלקם של העובדים בעוגת ההכנסות הלאומית מצטמק בעוד שחלקם של המעסיקים עולה.²³

השכר במשק גדל בקצב נמוך משמעותית מן הגידול בצמיחה. פירוש הדבר שהצמיחה אינה מיתרגמת בהכרח לגידול בשכר ובוודאי שלא לגידול זהה.

שכר גבוה: המאון העליון

הכנסה ברוטו של משקי בית שבראשם/ שכיר/ה: מאון עליון, עשירון עליון ללא מאון עליון ועשירון 5 2016-2000

לפי עשירוני הכנסה ברוטו למשק בית, בש"ח, במחירי 2016

הערה: הנתונים לשנים 2016-2012 מבוססים על סדרת נתונים חדשה של הלמ"ס.
 מקורות: לשנים 2000-2011: הלמ"ס, סקרי הכנסות משק הבית לשנים 2012-2015: הלמ"ס, סקרי הוצאות והכנסות משק הבית. הנתון לשנת 2016 התקבל מגף צריכה וכספים בלמ"ס.

הפערים בין המאון העליון לבין תשעת המאונים התחתונים של העשירון העליון - גדולים יותר מן הפערים בקרב שאר שכבות האוכלוסייה.

אי שוויון קיים לא רק בין העשירונים הגבוהים והנמוכים אלא גם בתוך העשירון העליון עצמו. למעשה, הפערים שם – בין המאון העליון לבין תשעת המאונים התחתונים של העשירון העליון – גדולים יותר מן הפערים בקרב שאר שכבות האוכלוסייה.

אילו היו קיימים נתונים מהימנים עבור האלפיון העליון היינו צופים באי שוויון גדול עוד יותר.

הנתונים שיוצגו להלן אינם נתוני שכר אלא נתוני הכנסות של משקי בית, זאת כיוון שבמאון העליון, חלק גדול מן ההכנסה של משקי הבית נובע לא משכר אלא מהון, הנרשם למשק הבית.

מבט על פני שש־עשרה השנים האחרונות מעלה כי ההכנסה הממוצעת של המאון העליון של משקי הבית גבוהה פי 2-3 מן ההכנסה הממוצעת של משקי הבית בשאר העשירונים של העשירון העליון. דברים דומים, נכתבו בסקירה כלכלית של משרד האוצר, שבה צוין כי "הפערים בהכנסות בקצה התחתון של התפלגות ההכנסות אינם הסיבה העיקרית לרמת אי השוויון הנמדד בישראל". על פי האוצר, "לפערים בהכנסות בקצה העליון של התפלגות ההכנסות בישראל תרומה משמעותית לאי שוויון"²⁴.

עוד עולה מהתרשים שלהלן, כי ההכנסות של העשירון העליון ללא המאון העליון, כמו גם אלה של העשירון החמישי, נותרו כמעט ללא שינוי לאורך התקופה שבין 2000-2011, ואילו בשנים 2012-2016 חלה עליית מה בהכנסותיהם.²⁵

שכר נמוך: קרוב לרבע מהשכירים/ות

מהו שכר נמוך?

ארגון ה־OECD מגדיר "שכר נמוך" כשכר שאינו עולה על שני־שלישים של השכר החציוני במשק והוא כולל תחת מושג זה רק שכירים העובדים במשרה מלאה.

המוסד לביטוח לאומי, משתמש ב"שכר מינימום", כשהוא כולל תחת מושג זה את כלל השכירים, בין אם הם מועסקים במשרה מלאה ובין אם במשרה חלקית.

על כן יש הבדל בין שני המוסדות בכל הנוגע להיקף הניצבים בתחתית סולם השכר: בעוד שהמוסד לביטוח לאומי מציין נתון של 29% עבור כלל המשתכרים עד שכר מינימום, ארגון ה־OECD מציין נתון של 22.1% עבור משתכרי שכר נמוך בישראל; נתון זה מציב את ישראל במקום לא מחמיא בהשוואה לארצות המערב.

בשנת 2014, השנה האחרונה עבורה פורסמו נתונים עבור ישראל, 22.1% מן השכירים שעבדו במשרה מלאה קיבלו שכר נמוך, המוגדר על ידי ה־OECD כשכר שאינו עולה על שני־שלישים של השכר החציוני במשק. זה הציב את ישראל במקום גבוה בסולם ה־OECD.

בין אם נשתמש בנתון של ה־OECD ובין אם בזה של המוסד לביטוח לאומי, התמונה המתקבלת היא של ישראלים רבים מדי המקבלים שכר שאינו מאפשר להם לממש ציפיות לרמת חיים הנתפסת כנורמטיבית בישראל. למשל:

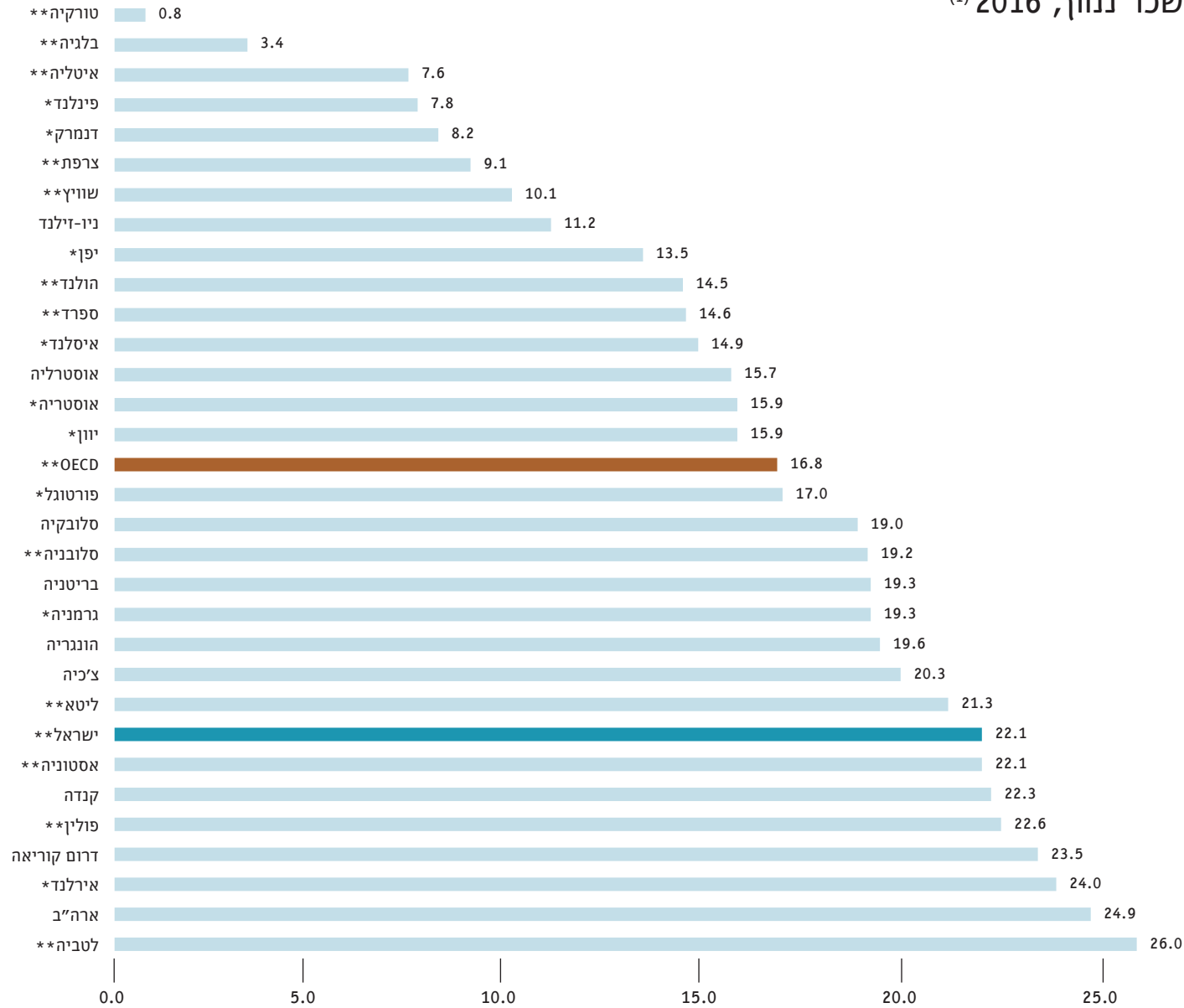
רכישה של דירה, בהינתן ההגדרה המקובלת של דירה בהישג יד – דירה שהוצאות עליה אינן עולות על 30% מן ההכנסה החודשית של משק הבית; ובהינתן הדרישה להון עצמי;

מימון תשלומי הורים הנדרשים כיום בהרבה מוסדות חינוך, מימון שיעורים פרטיים ומימון חוגים;

רכישת רכב פרטי: שיעור הבעלות על רכב אחד לפחות עמד בשנת 2015 על 37.5% בעשירון התחתון, 42.8% בעשירון השני ועל 54.5% בעשירון השלישי – וזאת בהשוואה ליותר מ-80% בארבעת העשירונים הגבוהים.²⁶

שכירים/ות המשתכרים/ות שכר נמוך, 2016⁽¹⁾

באחוזים

(1)

** נתון לשנת 2014
* נתון לשנת 2015

מקורות:

OECD (2018), Wage levels (indicator). doi: 10.1787/0a1c27bc-en (Accessed on 08 January 2018)

הנתון עבור ישראל מתוך:

http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/employment/oecd-employment-outlook-2016_empl_outlook-2016-en#page238

רמת שכר - לפי סוג יישוב

70% מהשכירים בישראל משתכרים עד השכר הממוצע: 84% ביישובים הערביים, 77% בעירות הפיתוח ו-56% ביישובים המבוססים.

המוסד לביטוח לאומי מפרסם נתוני שכר לפי רמות: עד שכר מינימום, עד מחצית השכר הממוצע, עד 75% השכר הממוצע, עד שכר ממוצע, עד פעמיים השכר הממוצע ומפעמיים השכר הממוצע ומעלה.

ב-2015 עמד השכר הממוצע לחודש עבודה על 10,418 ש"ח.

באותה שנה, שיעור המשתכרים עד השכר הממוצע עמד על 70%, שיפור-מה בהשוואה לשנת 2000, שבה עמד השיעור על 72%. במקביל עלה שיעור המשתכרים מעל לשכר הממוצע, מ-28% ל-30%.

נתוני המוסד לביטוח לאומי מאפשרים השוואה בין יישובים על פי רמות שכר אלה.²⁷ השיפור הגדול ביותר נרשם ביישובים המבוססים,²⁸ שבהם גדל שיעור המשתכרים מעל לשכר הממוצע מ-39% ב-2000 ל-44% ב-2015. גם ביישובים הערביים נרשם שיפור, כאשר שיעור המשתכרים מעל השכר הממוצע גדל מ-11% ל-16%.

עם זאת, הפערים בין יהודים לערבים עדיין גדולים מאוד. ביישובים הערביים, 41% מהשכירים השתכרו ב-2015 עד שכר מינימום, בהשוואה לעירות הפיתוח - 34% - וליישובים המבוססים - 24% בלבד.

הפערים ניכרים גם במעלה סולם השכר: שיעור המשתכרים מעל לשכר הממוצע עמד ביישובים המבוססים על 44%, בעירות הפיתוח על 23% וביישובים הערביים - על 16% בלבד.

התפלגות השכר של שכירים עירוניים, לפי רמת שכר וסוג יישוב, 2000

במחירים שוטפים ובאחוזים

מספר ממוצע ומעלה	מפעמיים שכר ממוצע ומעלה	עד פעמיים השכר הממוצע	שכר ממוצע ומטה	עד השכר הממוצע	עד 75% מהשכר הממוצע	עד מחצית השכר הממוצע	עד שכר מינימום	סוג יישוב
	מ-14,377 ש"ח ומעלה	14,376 ש"ח		7,188 ש"ח	5,391 ש"ח	3,594 ש"ח	2,923 ש"ח	
28%	10%	18%	72%	12%	20%	10%	30%	יישובים עירוניים - סה"כ
11%	2%	9%	89%	10%	24%	19%	36%	מזה: יישובים ערביים
30%	11%	19%	70%	12%	20%	10%	29%	כלל היישובים היהודיים
21%	5%	16%	79%	13%	24%	11%	32%	עירויות פיתוח
39%	17%	22%	61%	11%	17%	8%	24%	יישובים מבוססים

התפלגות השכר של שכירים עירוניים, לפי רמת שכר וסוג יישוב, 2015

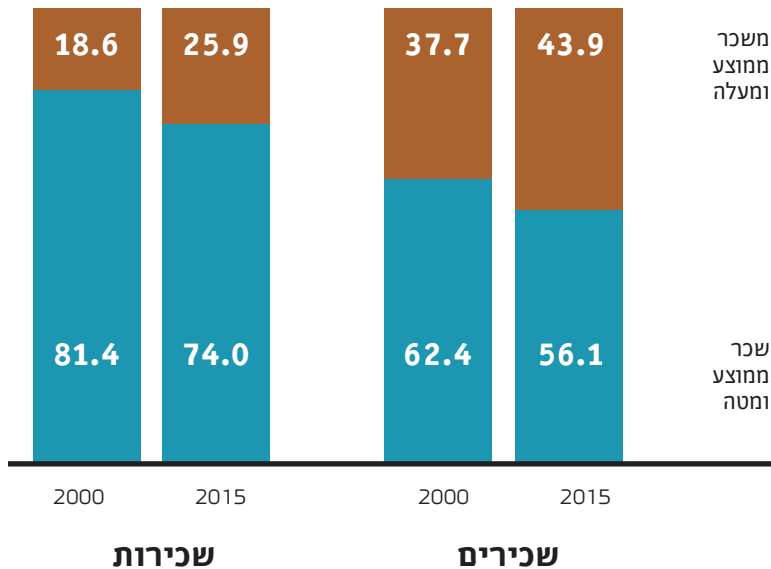
במחירים שוטפים ובאחוזים

מספר ממוצע ומעלה	מפעמיים שכר ממוצע ומעלה	עד פעמיים השכר הממוצע	שכר ממוצע ומטה	עד השכר הממוצע	עד 75% מהשכר הממוצע	עד מחצית השכר הממוצע	עד שכר מינימום	סוג יישוב
	מ-20,837 ש"ח ומעלה	20,836 ש"ח		10,418 ש"ח	7,814 ש"ח	5,209 ש"ח	4,650 ש"ח	
30%	10%	20%	70%	13%	20%	7%	31%	יישובים עירוניים - סה"כ
16%	3%	13%	84%	11%	21%	10%	41%	מזה: יישובים ערביים
33%	12%	21%	67%	13%	19%	6%	29%	כלל היישובים היהודיים
23%	5%	18%	77%	14%	22%	7%	34%	עירויות פיתוח
44%	20%	24%	56%	12%	16%	5%	24%	יישובים מבוססים

הערה: תיתכן אי התאמה של עשירית האחוז עקב עיגול הגושים.
מקור: עיבוד של מרכז אודו מתוך מרשם רוזנברג, שכר והכנסות מעבודה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים, 2015. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

רמת שכר - לפי מגדר

קבוצות שכר, לפי מגדר, 2000 ו-2015
באחוזים, במוצע לחודש עבודה

הערה: תיתכן אי התאמה של עשירית האחוז עקב עיגול הנתונים.
מקורות: ז'ק בנדלק, אוקטובר 2002. ממוצעי שכר והכנסה לפי יישוב ולפי משתנים כלכליים שונים 1999-2000.
ירושלים: המוסד לביטוח לאומי, מרק רוזנברג, אוגוסט 2017. שכר והכנסות מעבודה לפי יישוב ומשתנים כלכליים שונים, 2015. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

נתוני המוסד לביטוח לאומי על רמות שכר מאפשרים להשוות בין שכר נשים לשכר גברים.

בין שנת 2000 לשנת 2015, שיעור הנשים שהשתכרו שכר ממוצע ומעלה גדל ב-39.2%, מ-18.6% ל-25.9%. זאת, בשעה ששיעור הגברים שהשתכרו שכר ממוצע ומעלה – שהיה מלכתחילה גבוה יותר משיעור הנשים בקטגוריה זו, גדל ב-16.4%, מ-37.7% ל-43.9%. הפער הוא עדיין גדול מאוד: 43.9% מהגברים השתכרו שכר ממוצע ומעלה, לעומת 25.9% מהנשים.

פער גדול במיוחד נרשם בדרגת השכר הנמוכה ביותר: בשנת 2015 היה שיעור הנשים שהשתכרו עד שכר מינימום – 31.4% – גבוה כמעט פי שניים משיעור הגברים – 16.4%.

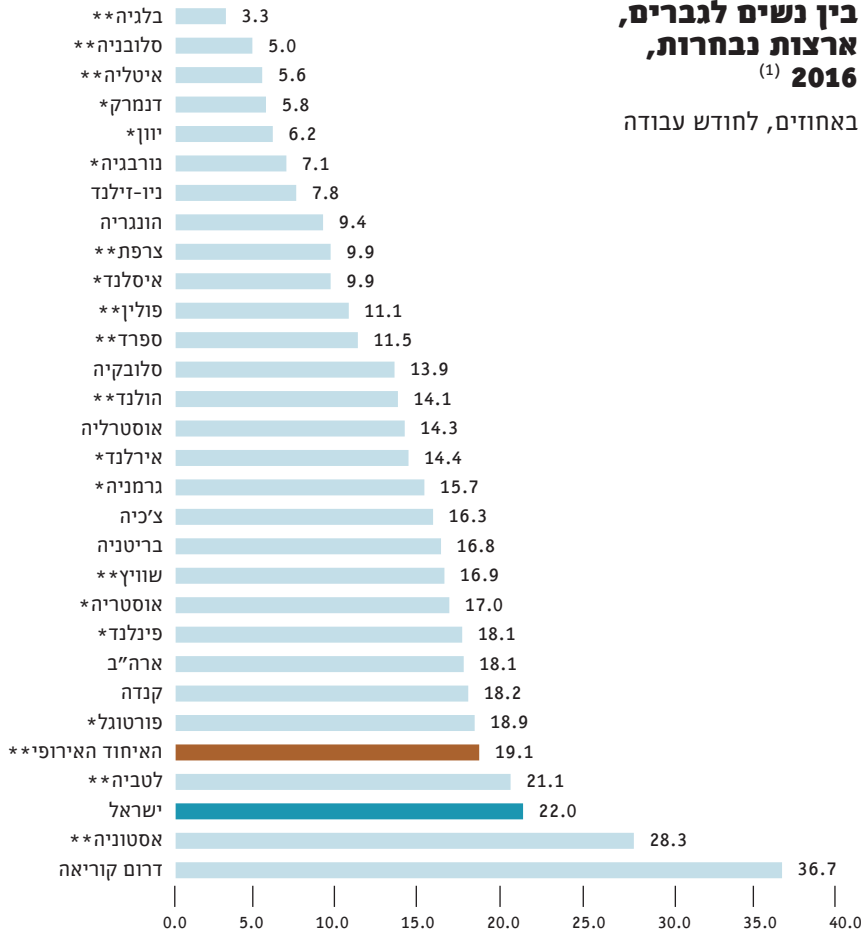
ארגון ה-OECD מציג נתונים על יחס השכר החציוני בין נשים לגברים בארצות החברות בו.³⁰ כפי שניתן לראות, ישראל נמצאת באמצע סולם הפערים המגדריים בשכר החציוני.

בראש הסולם, עם פער של 3.3% בלבד, ניצבת בלגיה ובתחתית הסולם, עם פער של 36.7%, ניצבת דרום קוריאה.

השיפור שנרשם לאחרונה בשכר במשק ניכר אצל נשים יותר מאשר אצל גברים. בין 2000 ל-2015 גדל שיעור הנשים שמשתכרות מעל לשכר הממוצע מ-18.6% ל-25.9%, בעוד שאצל הגברים העלייה היתה מ-37.7% ל-43.9%.
על פי נתוני המוסד לביטוח לאומי, בשנת 2015 עמד השכר הממוצע של גברים שכירים לחודש עבודה על 12,400 ש"ח וזה של נשים שכירות על 8,316 ש"ח.²⁹

הפער בשכר חציוני בין נשים לגברים, ארצות נבחרות, (1) 2016

באחוזים, לחודש עבודה

(1) ** נתון לשנת 2014 | * נתון לשנת 2015

הערות:

1. הפער מוגדר כהפרש בין שכר הגברים לשכר הנשים חלקי שכר הגברים.
2. הנתון עבור ישראל הוא לשנת 2016. והוא עיבוד של מרכז אודוה לנתוני הלמ"ס, קובץ סקר הכנסות והוצאות לשנת 2016.
3. הנתונים מתייחסים לשכירים/ות במשרה מלאה ולעצמאים.

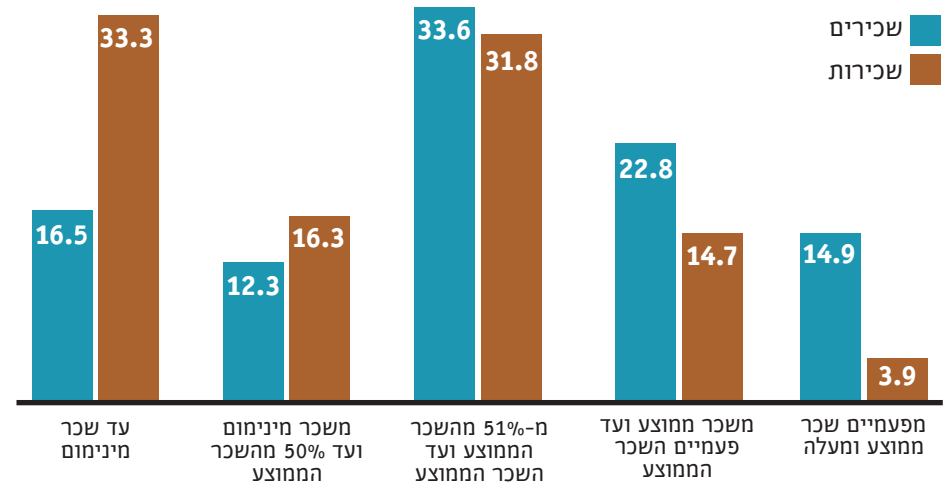
מקורות:

OECD (2017), Gender wage gap (indicator). doi: 10.1787/7cee77aa-en (Accessed on 01 October 2017)

עיבוד של מרכז אודוה מתוך קובץ סקר הוצאות והכנסות משקי הבית, 2016, הלמ"ס.

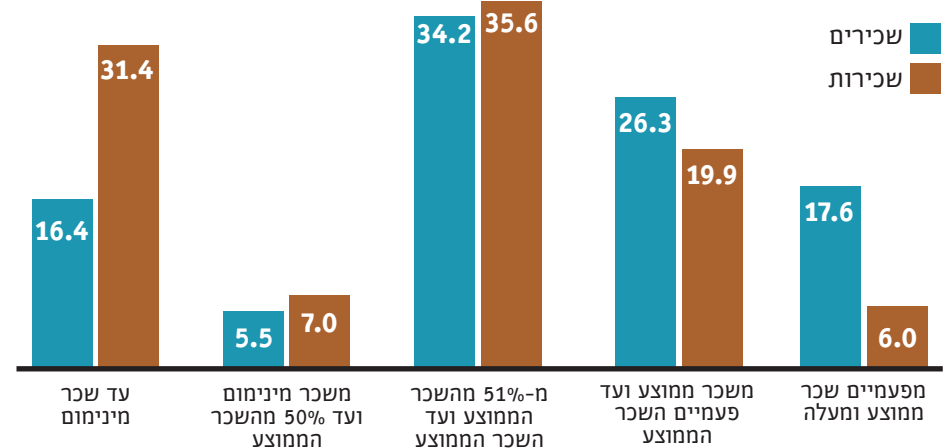
קבוצות שכר של שכירים/ות, לפי מגדר, 2000

באחוזים, בממוצע לחודש עבודה

קבוצות שכר של שכירים/ות, לפי מגדר, 2015

באחוזים, בממוצע לחודש עבודה

מקור: מרכז רזובברג, אוגוסט 2017. שכר והכנסות מעבודה לפי יישוב ומשתנים כלכליים שונים, 2015. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.

רמת שכר - לפי מוצא

הכנסה חודשית חמוצעת ברוטו לשכיר/ה, משכר ומחשכורת, לפי דת, יבשת לידה, תקופת עלייה ומין, 2016

בש"ח • במחירים שוטפים • לפי סדר יורד בטור השכירים

שכירות	שכירים
7,633	11,664
סך הכל	
7,928	12,734
יהודים	
5,004	7,384
ערבים	
מזה, יהודים:	
11,037	17,640
ילידי אירופה-אמריקה, עלו עד 1989 (אשכנזים דור ראשון)	
9,017	15,099
ילידי ישראל, אב יליד אירופה-אמריקה (אשכנזים דור שני)	
8,640	14,406
ילידי ישראל, אב יליד אסיה-אפריקה (מזרחים דור שני)	
7,205	12,761
ילידי אסיה-אפריקה עלו עד 1989 (מזרחים דור ראשון)	
7,632	12,005
ילידי אירופה-אמריקה, עלו מ-1990 (בעיקר יוצאי ברה"מ לשעבר)	
7,049	10,472
ילידי ישראל, אב יליד ישראל ³¹	
5,376	7,233
יהודים: ילידי אסיה-אפריקה עלו מ-1990 (בעיקר יוצאי אתיופיה)	

הערה: לא כולל נוצרים שאינם ערבים (אחרים). מקור: נתונים שנמסרו על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.

בעוד שנתוני השכר שמפרסם המוסד לביטוח לאומי מאפשרים השוואה בין קבוצות יישובים, נתוני השכר שמפרסמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מאפשרים השוואה בין שלוש קבוצות המוצא העיקריות בישראל: יהודים מזרחים, יהודים אשכנזים וערבים.

הנתונים מצביעים על פערים גבוהים ביותר. ב-2016, בראש טבלת השכר ניצבו גברים אשכנזים דור ראשון שעלו עד 1989, עם שכר ממוצע של 17,640 ש"ח; אחריהם גברים אשכנזים דור שני, עם 15,099 ש"ח; גברים מזרחים דור שני, עם 14,406 ש"ח; גברים מזרחים דור ראשון שעלו עד 1989, עם 12,761 ש"ח; גברים אשכנזים שעלו לאחר 1990, עם 12,005 ש"ח; ונשים אשכנזיות דור ראשון שעלו עד 1989, עם 11,037 ש"ח.

צמצום משמעותי ביותר נרשם בפער בין גברים אשכנזים דור שני ובין גברים מזרחים דור שני, שבעבר הלא רחוק היה גבוה ביותר: ב-2016, השכר של גברים אשכנזים דור שני עמד על 15,099 ש"ח, 55% מעל לממוצע, בהשוואה לשכר של גברים מזרחים, שעמד על 14,406 ש"ח – 48% מעל לממוצע. נשים אשכנזיות השתכרו בממוצע 9,017 ש"ח, 93% מן הממוצע, בהשוואה ל-8,640 ש"ח, 89% מן הממוצע, אצל נשים מזרחיות דור שני.

שכרם של הערבים היה נמוך מאוד, בהשוואה לזה של כלל השכירים/ות: ב-2016 הוא עמד על 55% מן הממוצע עבור נשים ועל 74% מן הממוצע עבור גברים.

שכר נמוך מעט יותר נרשם בקטגוריה של יהודים יוצאי אפריקה-אסיה דור ראשון שעלו אחרי 1990 – רובם ככולם, יש להניח, יהודים יוצאי אתיופיה; ב-2016 עמד שכר הגברים הממוצע בקרבם על 7,233 ש"ח – 74% מן הממוצע.

בתחתית סולם השכר עומדות נשים יוצאות אתיופיה (יהודיות ילדות אסיה-אפריקה שעלו אחרי 1990) ונשים ערביות, עם שכר ממוצע של 5,376 ש"ח ו-5,004 ש"ח, בהתאמה.

ההכנסה הכספית הממוצעת ברוטו לשכיר/ה בשנת 2016 עמדה על 9,724 ש"ח.

פערי השכר בין גברים אשכנזים דור שני ובין גברים מזרחים דור שני הצטמצמו בשנים האחרונות, וב-2016 הם עמדו על 7 נקודות אחוז בלבד - הראשונים השתכרו 55% מעל לממוצע והאחרונים 48% מעל לממוצע.

בראש סולם המשתכרים עומדים גברים אשכנזים דור ראשון ושני; בתחתית עומדות נשים יוצאות אתיופיה ונשים ערביות.

פנסיה

לרבע ממשקי הבית אין חיסכון לעת זקנה

ב-2016, 7-25% ממשקי הבית בישראל שהעומד/ת בראשם הוא/היא בן/ת 25-54, רובם הגדול בעשירונים הנמוכים, לא הייתה כלל הפרשה לחיסכון פנסיוני.

פערי ההכנסות והשכר הופכים להיות בעייתיים במיוחד לאחר פרישה משוק העבודה, כאשר את מקום השכר תופסת הפנסיה – במידה והיא קיימת.

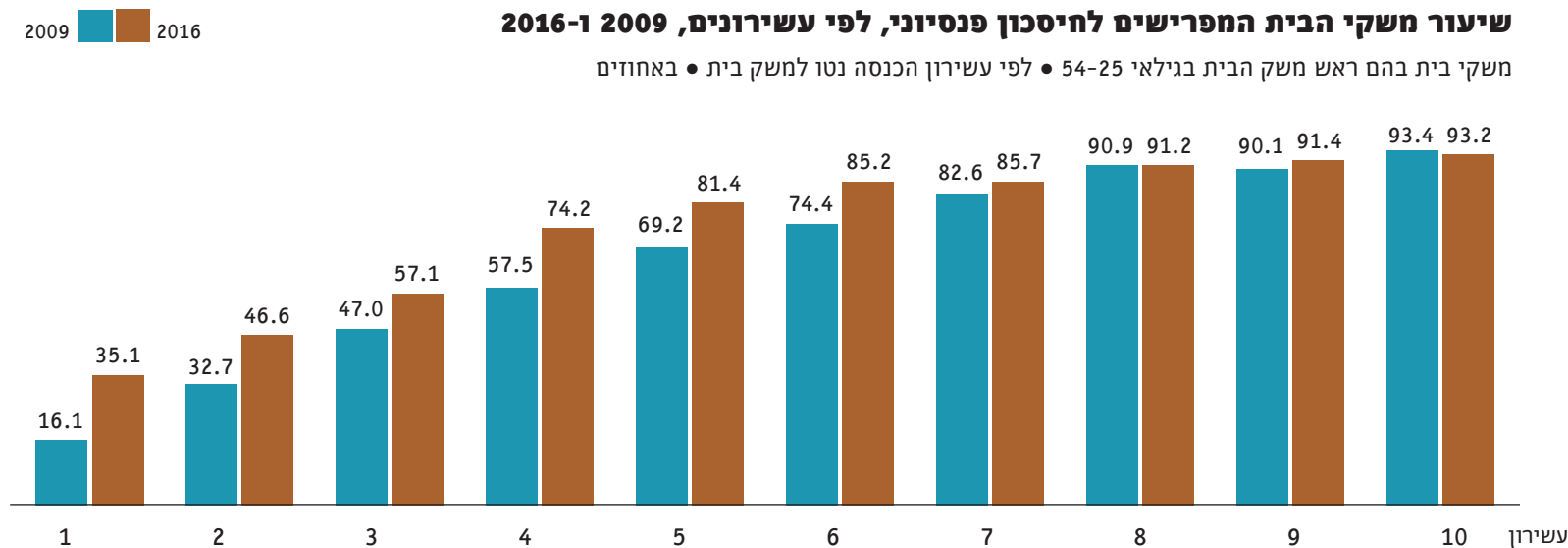
בשנים האחרונות עלה בכל העשירונים שיעור משקי הבית המפרישים לפנסיה, בין השאר הודות לחוק פנסיה חובה משנת 2008. ועם זאת, החוק לא פתר את בעיית ההפרשה לפנסיה של המועסקים בצורה פוגענית ובהם עובדי קבלן, עובדים שעתים ועובדים פריילנסרים; החוק גם לא נותן מענה לבעיית הרציפות, דהיינו הפרשה לפנסיה בעת הפסקות

בתעסוקה.

דברים אלה משתקפים בעובדה שאצל שלושת עשירוני ההכנסה הנמוכים, רק כשליש (35.1%) ועד למעט יותר ממחצית (57.1%) ממשקי הבית שהעומד/ת בראשם הוא/היא בן/ת 25-54 – דהיינו, גיל העבודה העיקרי – הופרשו כספים לחיסכון פנסיוני. בשלושת העשירונים הגבוהים, שיעור משקי הבית שהפרישו לחיסכון פנסיוני עמד על 90%, לערך. בסך הכול, בשנת 2016 ל-25% ממשקי הבית בישראל, אשר העומד בראשם היה בגיל העבודה, לא היתה כלל הפרשה לפנסיה.

שיעור משקי הבית המפרישים לחיסכון פנסיוני, לפי עשירונים, ו-2009 ו-2016

משקי בית בהם ראש משק הבית בגילאי 25-54 • לפי עשירון הכנסה נטו למשק בית • באחוזים

הערה: הפרשה לפנסיה כוללת לפחות אחד מהבאים: תשלומים לקופת גמל, תשלומים לביטוח מנהלים ותשלומים לקרן פנסיה מקורית; עיבוד של מרכז אודיה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הוצאות והכנסות משקי בית לשנים 2009 ו-2016.

הפערים בהכנסות מפנסיה גבוהים מן הפערים בהכנסות מעבודה

חלקה של ההכנסה מפנסיה מתוך ההכנסה ברוטו של משקי בית, 2016

משקי בית בהם ראש משק הבית בגיל 67 ומעלה
בש"ח, במחירים שוטפים ובאחוזים • לפי עשירוני הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית

עשירון	הכנסה כספית ברוטו בש"ח	הכנסה מפנסיה בש"ח	שיעור ההכנסה מפנסיה מתוך ההכנסה הכספית ברוטו
1	2,204	81	3.7%
2	3,570	46	1.3%
3	4,701	562	12.0%
4	6,228	1,421	22.8%
5	7,847	2,471	31.5%
6	10,056	3,902	38.8%
7	11,782	4,749	40.3%
8	14,597	6,927	47.5%
9	20,269	9,761	48.2%
10	38,656	14,823	38.3%

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הכנסות והוצאות משקי הבית לשנת 2016.

בכל הנוגע לפנסיה, הבעיה הראשונה היא ריבוי העובדות והעובדים שאינם מפרישים לקופת פנסיה, לא הם ולא מעסיקהם. על כך עמדנו בעמוד הקודם.

הבעיה השנייה היא השכר הנמוך של חלק גדול מן העובדות והעובדים, שאינו מאפשר הפרשה מספיק גדולה כדי לאפשר פנסיה מכובדת לאחר פרישה. התוצאה היא שהפערים בהכנסות מפנסיה גבוהים מן הפערים בהכנסות מעבודה.

כפי שראינו לעיל, ב-2016, ההכנסה החודשית הממוצעת ברוטו של משק בית בעשירון העליון עמדה על 58,846 ש"ח, פי 12 מן ההכנסה המקבילה של העשירון התחתון, שעמדה על 4,898 ש"ח.

באותה שנה, ההכנסה הממוצעת מפנסיה של העשירון העליון של משקי הבית שבראשם בני/ות 67 ומעלה, שעמדה על 14,823 ש"ח, היתה גבוהה פי 26 מזו של משקי בית בעשירון השלישי, שעמדה על 562 ש"ח. השוואה עם שני העשירונים הנמוכים יותר היא לא משמעותית, שכן ההכנסות שלהם מפנסיה היו זניחות.

בשנת 2016, ההכנסה הממוצעת מפנסיה של העשירון העליון של משקי הבית שבראשם בני/ות 67 ומעלה, שעמדה על 14,823 ש"ח, היתה גבוהה פי 26 מזו של משקי בית בעשירון השלישי, שעמדה על 562 ש"ח.

עוני והשכלה

32 השכלה אקדמית איננה עוד ערובה להכנסה סבירה

במהלך התקופה, שיעור משקי הבית העניים שבראשם מי שצבר בין 12-10 שנות לימוד נותר דומה, סביב ה-38%. לעומתם, שיעורם של מי שצברו בין 13 ל-15 שנות לימוד, עלה מ-15% בשנת 2000 ל-20% בשנת 2015.

שיעורם של משקי בית ערביים, שבראשם בעלי 16 שנות לימוד ומעלה, מתוך כלל משקי הבית הערביים המצויים מתחת לקו העוני, עלה מ-2.6% ב-2000 ל-7.3% ב-2015, בעוד שאצל מקביליהם היהודים, עלה באותם השנים השיעור מ-14.5% ל-23.7%.

מבדיקה לפי סוג תעודה אחרון, בעלי תואר אקדמי מתחלקים באופן כמעט שווה בין גברים לנשים. עוד עולה, כי מחצית מבעלי התואר האקדמי אינם עובדים; בקרב העובדים, 62.9% עברו בעיסוקים של צווארון לבן. מבדיקה לפי סוג בית ספר אחרון, שיעורם של ראשי משקי בית שלמדו בישיבה עמד על כ-5%.

הכנסתן של קרוב לחמישית מכלל המשפחות בישראל כה נמוכה עד שהיא מציבה אותן מתחת לקו העוני, המוגדר כהכנסה השווה ל-50% או פחות מן ההכנסה החציונית של המשפחות בישראל.

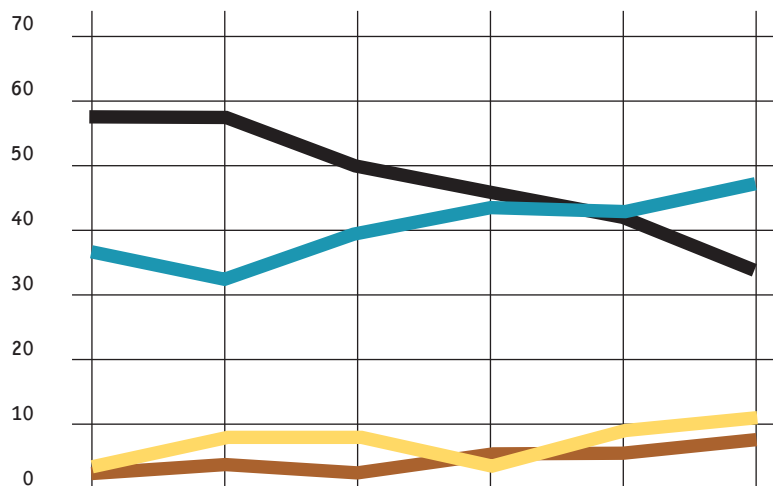
ב-2016 עמדה תחולת העוני על 18.6%, ירידה קטנה ביחס ל-2015, אז היא עמדה על 19.1%³³.

הנחה רווחת היא כי בעלי השכלה אקדמית מחוסנים מפני עוני. הנחה זו אינה עומדת עוד במבחן המציאות. בשנת 2000, קצת יותר משליש מראשי משקי הבית העניים – 35.9% – היו מי שצברו רק עד תשע שנות לימוד. עד ל-2015 ירד השיעור במעט יותר משליש, ל-22.4%. לעומת זאת, שיעורם של מי שצברו 16 שנות לימוד ומעלה, שבשנת 2000 עמד על 11.3%, עלה עד 2015 ל-17.5%.

שיעורם של משקי בית ערביים, שבראשם בעלי 16 שנות לימוד ומעלה, מתוך כלל משקי הבית הערביים המצויים מתחת לקו העוני, עלה מ-2.6% ב-2000 ל-7.3% ב-2015, בעוד שאצל מקביליהם היהודים, עלה באותם השנים השיעור מ-14.5% ל-23.7%.

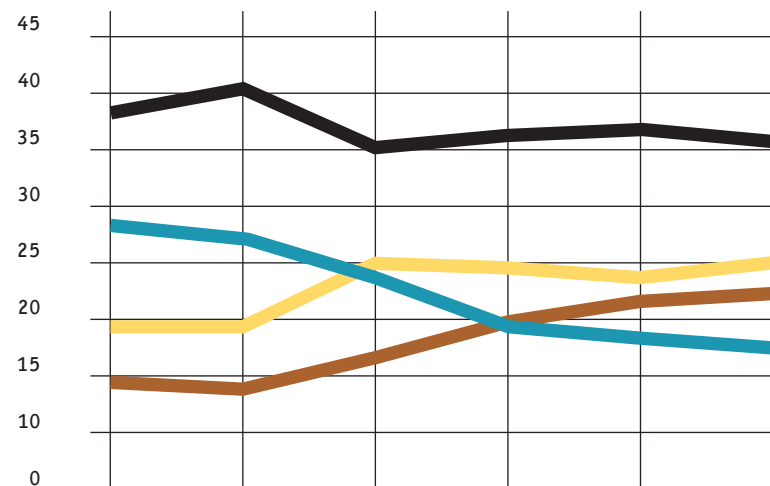
משקי בית ערביים המצויים מתחת לקו העוני, לפי מספר שנות לימוד של ראש/ת משק הבית

באחוזים • 2015-2000

משקי בית יהודיים המצויים מתחת לקו העוני, לפי מספר שנות לימוד של ראש/ת משק הבית

באחוזים • 2015-2000

2000	2003	2006	2009	2012	2015		2000	2003	2006	2009	2012	2015
42.9	48.4	54.0	53.5	54.4	53.3	שיעור משקי בית עניים	14.3	14.9	20.0	20.5	19.4	19.1
התפלגות משקי בית עניים לפי מספר שנות לימוד												
58.0	57.7	50.2	46.5	42.6	33.8	9-0 שנות לימוד	37.7	39.8	34.0	35.1	35.8	34.5
37.1	31.4	39.9	44.7	43.5	48.5	12-10 שנות לימוד	27.8	26.2	22.7	18.2	17.0	15.6
2.4	7.4	7.8	4.0	8.8	10.4	15-13 שנות לימוד	19.9	20.1	26.4	26.1	24.9	26.2
2.6	3.4	2.0	4.8	5.1	7.3	16+ שנות לימוד	14.5	13.9	16.9	20.7	22.3	23.7

הערה: הנתון לשנת 2000 אינו כולל את מזרח ירושלים.

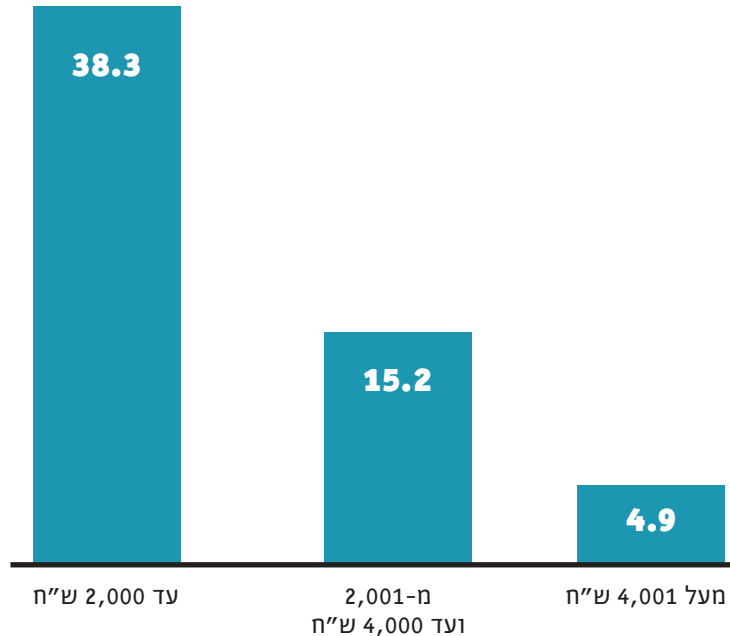
מקורות: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס קבצי סקרי הוצאות לשנים 2000-2009, קבצי סקרי הכנסות והוצאות משקי בית לשנים 2001-2015; המוסד לביטוח לאומי, סקירה שנתית, שנים שונות.

עוני וביטחון תזונתי

הכנסה נמוכה גורמת לעתים לויתור על אוכל

בני 20 ומעלה שוויתרו על אוכל בשל קשיים כלכליים, 2013

באחוזים • לפי רמת הכנסה ממוצעת לנפש במשק בית • במחירים שוטפים

מקור: הלמ"ס, סקר חברתי - רווחת האוכלוסייה בישראל 2013: לוח 18.

ישראל אינה יודעת רעב כדוגמת זה הנפוץ ברבות מארצות אפריקה ואסיה. ועם זאת, ישנם ישראלים שמצבם הכלכלי קשה עד כדי כך שהם נאלצים לעתים לוותר על סיפוק הצורך האנושי הבסיסי ביותר – מזון.

שני גופים ממשלתיים מפרסמים נתונים על ביטחון תזונתי: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה והמוסד לביטוח לאומי.³⁴

הלמ"ס החלה ב-2003 לפרסם נתונים על ויתור על אוכל בשל קשיים כלכליים וזאת במסגרת הסקר החברתי.³⁵ הנתונים המעודכנים ביותר הם משנת 2013 והם מתייחסים לשלוש רמות של הכנסה ממוצעת לנפש במשק בית: עד 2,000 ש"ח, מ-2,001 ש"ח ל-4,000 ש"ח ומ-4,001 ש"ח ומעלה. שיעור המוותרים על אוכל גדל, כמוכח, ככל שרמת ההכנסה יורדת: ב-2013, 38.3% מבני 20 ומעלה ברמת ההכנסה הנמוכה דיווחו על ויתור על אוכל בשל קשיים כלכליים; ואצל בעלי הכנסה לנפש הגבוהה ביותר השיעור עמד על 4.9%.

המוסד לביטוח לאומי פרסם שני דו"חות על ביטחון תזונתי – ב-2011 וב-2012. הנתונים מבוססים על סקר טלפוני בקרב מדגם של 6,300 משפחות מתוך כלל האוכלוסייה. על פי הדו"ח האחרון, 18.8% מתושבי ישראל חיו באי-ביטחון תזונתי, 8.6% מתוכם באי-ביטחון תזונתי ניכר. השיעורים הגבוהים ביותר נמצאו אצל ערבים, חרדים, משפחות עם מפרנס אחד ונכים. הדו"ח מצא התאמה גבוהה בין שיעורי האי-ביטחון ובין שיעורי העוני.³⁶

ישנם ישראלים שמצבם הכלכלי קשה עד כדי כך שהם נאלצים לעתים לוותר על סיפוק הצורך האנושי הבסיסי ביותר – מזון. שיעור המוותרים על אוכל גדל ככל שרמת ההכנסה יורדת: ב-2013, 38.3% מבני 20 ומעלה ברמת ההכנסה הנמוכה דיווחו על ויתור על אוכל בשל קשיים כלכליים; ואצל בעלי הכנסה לנפש הגבוהה ביותר השיעור עמד על 4.9%.

מדד ג'יני

מדד הג'יני ירד, אך רמת האי שוויון עדיין גבוהה מאוד

הנתון האחד המסכם את כל מה שהוצג עד כה הוא מדד ג'יני. ארגון ה־OECD מפרסם נתוני ג'יני המבוססים על הכנסה פנויה של משקי בית. המדד בוחן את מיקומה של מדינה על ציר שבין 0 ל-1: הקצה האחד, שערכו 0 (אפס), מסמן מצב שבו ההכנסה הפנויה הכללית מתחלקת באופן שווה בין כל משקי הבית. הקצה השני, שערכו 1 (אחד), מסמן מצב שבו כל ההכנסה הפנויה במדינה מצויה בידי של משק בית אחד. ככל שמתקרבים לערך 1 כך הולך האי שוויון וגדל.

ראש הממשלה בנימין נתניהו התגאה לאחרונה בכך שמדד הג'יני של ישראל ירד בשנים האחרונות. זה אמנם נכון, אלא שלישראל נותר עוד מרחק רב עד אשר תגיע לשיעורי אי שוויון דומים לאלה של מערב אירופה. ב-2015, השנה האחרונה עבורה פרסם ארגון ה־OECD נתונים השוואתיים הכוללים את ישראל, עמד הג'יני של ישראל (עבור הכנסה פנויה של משקי בית) על 0.360, נתון שהציב אותנו במקום לא מחמיא.

הביטוח הלאומי פרסם נתון עבור שנת 2016 – 0.359. נתון זה מייצג ירידה של 1.8% לעומת 2015 והוא הנמוך ביותר מזה כשני עשורים.³⁸

הביטוח הלאומי פרסם נתון ג'יני עבור פרטים לשנת 2016 - 0.359. נתון זה מייצג ירידה של 1.8% לעומת 2015 והוא הנמוך ביותר מזה כשני עשורים.³⁷

עם זאת, האי שוויון בישראל גבוה מזה של כמעט כל הארצות החברות בארגון ה־OECD.

האי שוויון בארצות ה- OECD, 2015⁽¹⁾

מדד ג'יני, הכנסה פנויה של משקי בית, לאחר תשלומי העברה ומיסים

(1) * נתון לשנת 2014.

מקורות:

OECD. 2017. *Income Inequality* (indicator). doi: 10.1787/459aa7f1-en .1
(Accessed on 05 September 2017)

2. ממוצע ה- OECD מתוך:

OECD Income Distribution Database (IDD): Gini, poverty, income, Methods and Concepts

חינוך והשכלה גבוהה

רק שלישי מכל שכבת גיל מגיעים ללימודים אקדמיים

והנה נתוני הפירמידה, המוצגת להלן. ב-2008, רק 79.2% מתוך גילאי 17 באותה שנה למדו בכיתה י"ב בבתי ספר על יסודיים. בתעודת בגרות זכו באותה שנה רק 44.4% מתוך קבוצת הגיל. בקרב הזכאים, חלק החזיקו בתעודה שלא עמדה בדרישות הסף של המוסדות להשכלה גבוהה. התוצאה: שיעור הזכאים שיכלו להגיש מועמדות להשכלה גבוהה עמד על 38.5% מקבוצת הגיל. בסופו של דבר, רק 32.4% מגילאי 17 ב-2008 הגיעו עד 2016 לאחד המוסדות להשכלה גבוהה בישראל: 1 מתוך 3, בערך.⁴⁰

שיעור המגיעים להשכלה גבוהה בקרב יהודים היה 38.1% ובקרב ערבים – 25.2%.⁴¹

נתוני הלמ"ס אינם מאפשרים להמשיך במעקב עד לסיום התואר הראשון. לכן איננו יודעים מה שיעורם של בעלי תואר ב.א. מתוך כלל גילאי 17 בשנה נתונה.

הנתונים על שיעור המגיעים להשכלה גבוהה מתייחסים למוסדות הנתונים לפיקוח המועצה להשכלה גבוהה ומבוססים על תנאי הקבלה שנקבעו על ידי מועצה זו. לפיכך הם אינם כוללים את האוניברסיטה הפתוחה, שאינה מעמידה תנאי סף לקבלה וטווח הגילאים של תלמידיה רחב מאוד.

לכאורה, המפתח לחברה שוויונית יותר מצוי במערכות החינוך וההשכלה הגבוהה. אלא שמערכות אלה עצמן הן מאוד לא שוויוניות.

מערכות החינוך וההשכלה הגבוהה בנויות בצורה של פירמידה, שככל שמתקדמים במעלה המדרגות שלה שיעור העולים למדרגה הבאה קטן; כאשר מגיעים למדרגה העליונה, זו המייצגת את שיעור המתחילים בלימודים אקדמיים, מגלים כי רק כשליש משכבת הגיל מגיעים לפסגה.

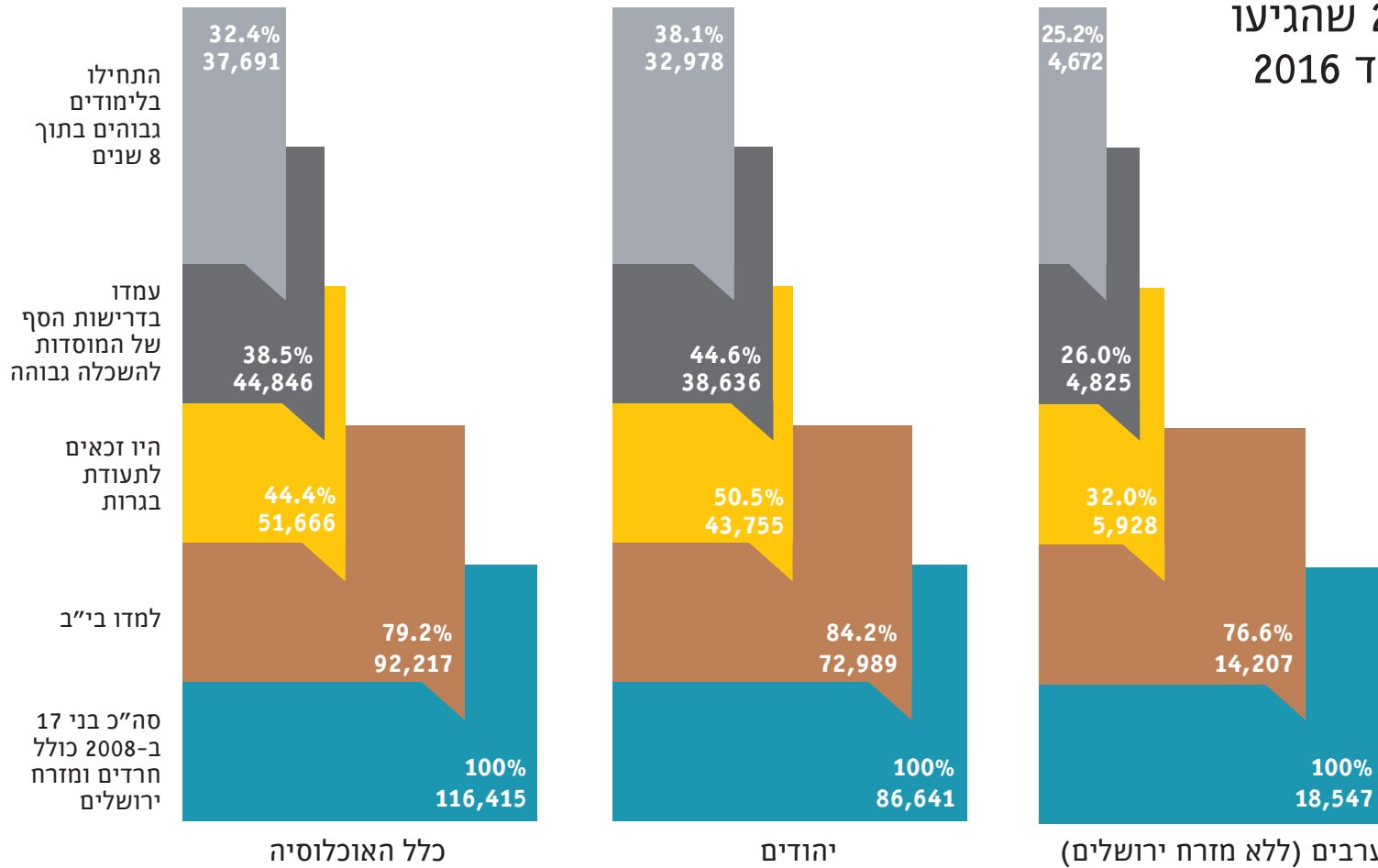
נתון זה עולה מתוך מעקב שהלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מקיימת אחר מסיימי תיכון, עד 8 שנים לאחר סיום התיכון. המחזור האחרון שעברו פרסמה הלמ"ס נתוני הגעה ללימודים אקדמיים הוא זה של מי שסיימו תיכון ב-2008.³⁹

משרד החינוך נוהג לפרסם נתונים על מסיימי תיכון מתוך כלל הלומדים בתיכון. אנו, לעומת זאת, בוחנים את הנתונים על רקע שכבת הגיל בשלמותה – כל גילאי 17 בשנת 2008. במלים אחרות, אנו מביאים בחשבון גם את אלה שנשרו מן המערכת כמו גם את מי שלא למדו כלל במסלול לבגרות, כדוגמת חלק מבני הנוער החרדים.

ב-2008, רק 79.2% מתוך גילאי 17 באותה שנה למדו בכיתה י"ב בבתי ספר על יסודיים. בתעודת בגרות זכו באותה שנה רק 44.4% מתוך קבוצת הגיל. בקרב הזכאים, חלק החזיקו בתעודה שלא עמדה בדרישות הסף של המוסדות להשכלה גבוהה. התוצאה: שיעור הזכאים שיכלו להגיש מועמדות להשכלה גבוהה עמד על 38.5% מקבוצת הגיל. בסופו של דבר, רק 32.4% מגילאי 17 ב-2008 הגיעו עד 2016 לאחד המוסדות להשכלה גבוהה בישראל: אחד מתוך שלושה, לערך.

פירמידת החינוך

בני/ות 17 ב-2008 שהגיעו
להשכלה גבוהה עד 2016

הערות:

1. האחוזים מחושבים מתוך סך כל בני/ות 17 בכל אחת מהקבוצות.
 2. ערבים – כולל תלמידים מוסלמים ונוצרים.
 3. השכלה גבוהה – סטודנטים הלומדים באוניברסיטאות (לא כולל אוניברסיטה פתוחה), במכללות אקדמיות ציבוריות ופרטיות (מתוקצבות ושאינן מתוקצבות) ובמכללות אקדמיות להוראה.
- מקורות: עיבוד של מרכז אדוה מ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות; משרד החינוך התרבות והספורט, אגף בחינות, נתוני בחינות בגרות, שנים שונות.

מערכת ההשכלה הגבוהה: קיפאון לאחר שני עשורים של התרחבות

מסיימי תיכון בשנים 2000-2008 שהחלו בלימודים אקדמיים עד 8 שנים חסיוס התיכון

באחוזים משכבת בני/ות 17

שנת סיום י"ב	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
תחילת לימודים אקדמיים בתוך 8 שנים	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
סך בני/ות 17 בכל שנתון	100	100	100	100	100	100	100	100	100
למדו בי"ב מכל שנתון	77.9	75.4	79.8	79.3	82.3	82.0	79.6	81.8	79.2
היו זכאים לתעודת בגרות מכל שנתון	40.8	45.3	48.4	48.3	49.2	46.4	45.9	46.3	44.4
עמדו בדרישות הסף האקדמי מכל שנתון	35.2	37.3	40.5	40.6	41.3	39.5	40.0	40.3	38.5
התחילו ללמוד במוסד אקדמי מכל שנתון בתוך 8 שנים	29.7	30.1	32.0	32.1	33.1	32.8	32.6	33.8	32.4

הערה: לימודים אקדמיים כולל אוניברסיטה (לא כולל האוניברסיטה הפתוחה), מכללות אקדמיות ציבוריות ופרטיות (מתוקצבות ושאינן מתוקצבות) ומכללות אקדמיות להוראה.
מקורות: עיבוד של מרכז אדוה מתוך משרד החינוך, מצגות זכאות לבגרות, שנים שונות; הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

בין 1990 לימינו גדל מספר הסטודנטים לתואר ראשון בישראל ביותר מפי שלושה, מכ-55 אלף לכ-200 אלף.⁴³ רוב הגידול נרשם במכללות האקדמיות, שהקמתן – לצד האוניברסיטאות – אושרה על ידי המועצה להשכלה גבוהה בשנת 1993.

במקביל, שיעור הזכאות לתעודת בגרות עלה מסביבת ה-30% משכבת הגיל בשנות ה-1990 לסביבת ה-40% בעשור הראשון של שנות ה-2000.

בעשור הנוכחי נבלם הגידול באוכלוסיית הסטודנטים. במידה מסוימת משקפת הבלימה את העובדה שבעשור הקודם, שיעור הזכאים לתעודת בגרות התקבע בין 46% ל-48% משכבת הגיל. לא זו בלבד, באותו עשור לא נרשם גידול בשיעור הלומדים בי"ב מתוך שכבת הגיל וגם לא בשיעור הזכאים לתעודת בגרות העומדים בדרישות הסף של המוסדות האקדמיים. על רקע זה הצהירה המועצה להשכלה גבוהה כי "בשנים האחרונות אנו עדים למיצוי שכבת הגיל הפונה ללימודי תואר ראשון" ואף העריכה כי "מגמות אלה צפויות להימשך אף בשנים הקרובות".⁴⁴

מאז תחילת העשור הנוכחי מצוי שיעור מסיימי התיכון הזכאים לתעודת בגרות בעלייה: הוא עלה מ-44.4% מגילאי 17 ב-2008 ל-56% מגילאי 17 ב-2015. עתה נותר לראות האם גידול זה יגרור אחריו גם גידול עתידי בשיעור המתחילים בלימודים אקדמיים.

בעשור הנוכחי נבלם הגידול באוכלוסיית הסטודנטים. במידה מסוימת משקפת הבלימה את העובדה שבעשור הקודם לא נרשם גידול בשיעור הלומדים בי"ב מתוך שכבת הגיל, וגם לא בשיעור הזכאים לתעודת בגרות העומדים בדרישות הסף של המוסדות האקדמיים. על רקע זה הצהירה המועצה להשכלה גבוהה כי "בשנים האחרונות אנו עדים למיצוי שכבת הגיל הפונה ללימודי תואר ראשון" ואף העריכה כי "מגמות אלה צפויות להימשך אף בשנים הקרובות".⁴²

פירמידה בתוך פירמידה: על האי שוויון בהשכלה הגבוהה

מערכת ההשכלה הגבוהה לובשת יותר ויותר מבנה בלתי שוויוני ואולי אף פירמידלי, המהווה במידה רבה המשך של המבנה הבלתי שוויוני של מערכת החינוך היסודי והתיכון.

בתחתית הפירמידה האקדמית מצויים תלמידי המכללות הציבוריות, שנפרשו ברובן בפריפריה, והמכללות האקדמיות להוראה; מעליהם שכבה של תלמידי מכללות פרטיות יוקרתיות, הממוקמות ברובן במרכז הארץ; ומעליהם שכבה הולכת ומצטמצמת של תלמידי אוניברסיטאות מחקר, הממוקמות בארבע הערים הגדולות. ואם לא די בכך הרי שגם בתוך כל שכבה יש דירוג, כאשר האוניברסיטה העברית, אוניברסיטת תל אביב והטכניון מדורגות בראש ואילו אוניברסיטת בר אילן, אוניברסיטת חיפה ואוניברסיטת באר שבע מדורגות נמוך יותר.⁴⁵ עמדו על כך החוקרים זוסמן, רומנוב, פורמן וקפלן במחקר המקיף ביותר שנעשה בישראל בנושא זה ואשר

התפרסם ב-2009. הם ציינו, בין השאר, "פערים באיכות הסטודנטים בין אוניברסיטאות למכללות אקדמיות; הברלים באיכות כוחות ההוראה ובסביבת הלימודים הנובעים הן מהצמיחה המהירה של המכללות, שחייבה קליטת סגל חדש ושימוש במרצים מן החוץ, והן מהניסיון של המוסדות להשכלה גבוהה לברל את עצמם, ברמת המוסד וחוג הלימודים..."⁴⁶ למותר לציין כי הפערים ברמה המוסדית משתקפים בפערים בהרכב אוכלוסיית התלמידים, כאשר "בוגרי תואר ראשון במכללות אקדמיות באים בממוצע מרקע חברתי-כלכלי חלש מזה של בוגרי אוניברסיטאות... בוגרי המכללות הפרטיות דומים במאפייניהם לבוגרי האוניברסיטאות... בעוד שתנאי הרקע של בוגרי המכללות הציבוריות – כמו

השכלת הורים והכנסתם – יותר חלשים מאלו של בוגרי המכללות הפרטיות. ממצאים אלו מעידים על כך שהמכללות הציבוריות אכן הגבירו את הנגישות של בני המעמד הנמוך למערכת ההשכלה הגבוהה, בעוד שהמכללות הפרטיות שימשו ערוץ לבני השכבות המבוססות לרכוש השכלה גבוהה לאחר שחלקם לא התקבלו ללימודים באוניברסיטאות. "כל אלה מתבטאים, בין השאר, ברמת השכר של בוגרי המוסדות השונים, כאשר "השכר במשרה הראשונה של בוגרי תואר ראשון במכללות האקדמיות נמוך ברוב מקצועות הלימוד בעשרות אחוזים מזה של בוגרי אוניברסיטאות (למעט במינהל עסקים)."

מי מגיע להשכלה גבוהה? ארבעת האשכולות הנמוכים דורכים במקום

תלמידים יהודים: מסיימי תיכון בשנים 2000-2008 שהתחילו בלימודים אקדמיים בתוך 8 שנים מסיום י"ב, 2008-2016

לפי אשכול חברתי-כלכלי

אשכול 10-8	אשכול 7-5	אשכול 4-1	8 שנים מסיום הלימודים	שנת זכאות
45.3	33.8	22.1	2008	2000
45.7	34.5	22.1	2009	2001
47.6	34.9	23.6	2010	2002
48.0	35.3	24.5	2011	2003
50.7	38.5	25.1	2012	2004
52.5	39.5	25.1	2013	2005
53.9	39.0	25.2	2014	2006
52.4	39.3	23.8	2015	2007
53.1	38.5	23.6	2016	2008

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

ראינו, כי רק כשליש מגילאי 17 בכל אחת מהשנים 2002-2008 הגיעו ללימודים אקדמיים בתוך 8 שנים. מי הם המגיעים?

הפערים הלימודיים בין שכבות חברתיות-כלכליות רחוקים מלהיסגר: בקרב תלמידי יהודים הנמנים עם האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים, 1 עד 4, שיעור הממשיכים בלימודים אקדמיים, שהיה נמוך מאוד בשנת 2000 – 22.1%, נותר נמוך מאוד גם ב-2008 – 23.6% (שיפור של 7% בלבד). זאת, בעוד שאצל תלמידי הנמנים עם האשכולות 10-8 עלה שיעור הלומדים מ-45.3% בשנת 2000 ל-53.1% ב-2008 – שיפור של 17%. ארבעת האשכולות המעמד הבינוני רשמו שיפור של 14%. נתוני החלוקה לאשכולות אצל התלמידים הערבים אינם סדירים ועל כן אין אנו כוללים אותם כאן.

פערי ההישגים הלימודיים אינם צריכים להפתיע: הם מוכרים היטב מתוצאות המבחנים הבין-לאומיים וממבדקי המיצ"ב הישראליים. ואכן, מחקר שנערך בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה העלה כי אפשר לנבא את הפערים בשיעור הנכנסים למערכת ההשכלה הגבוהה כבר על סמך מבדקי המיצ"ב, הנערכים בכיתה ח'.⁴⁷

הפערים הלימודיים בין שכבות חברתיות-כלכליות רחוקים מלהיסגר: בקרב תלמידי הנמנים עם האשכולות החברתיים-כלכליים הנמוכים, 1 עד 4, שיעור הממשיכים בלימודים אקדמיים, שהיה נמוך מאוד בשנת 2000 – 22.1%, נותר נמוך מאוד גם ב-2008 – 23.6% (שיפור של 7% בלבד). זאת, בעוד שאצל תלמידי הנמנים עם האשכולות 10-8 עלה שיעור הלומדים מ-45.3% בשנת 2000 ל-53.1% ב-2008 – שיפור של 17%. ארבעת האשכולות המעמד הבינוני רשמו שיפור של 14%.

הדיוור - מרכיב מרכזי באי-שוויון בין משקי הבית בישראל

שיעור בעלות של משקי בית על דירות, 2016

לפי חמישוני הכנסה נטו לנפש סטנדרטית

חמישון	ללא בעלות על דירה	בעלות על דירה אחת לפחות	מתוך בעלות על דירה:	
			בעלות על דירה אחת בלבד	בעלות על שתי דירות ויותר
1	46.3	53.7	52.1	1.6
2	30.7	69.3	66.8	2.5
3	22.0	78.0	71.2	6.8
4	15.6	84.4	71.6	12.8
5	9.2	90.8	61.7	29.1
סה"כ	27.4	72.6	62.9	9.7

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הל"מ"ס, 6.12.2017. הדיוור בישראל 2016 - ממצאים מסקר הוצאות משק הבית, 2016. לוח ב'.

ב. הוצאות שוטפות

אי שוויון ניכר לא רק בבעלות על דירה אלא גם בהוצאות שוטפות עליה. מקובל לטעון כי משק בית הרוצה לשמור על רמת חיים סבירה - חינוך, בריאות, פנאי - צריך להוציא על דיוור לא יותר מ-30% מההכנסה הפנויה שלו.⁴⁹ בפועל, משקי בית רבים חורגים מכלל זה: בשנת 2015, 27.8% מכלל משקי הבית בישראל הוציאו על דיוור יותר מ-30% מהכנסתם הפנויה.⁵⁰ המדובר בעיקר במשקי בית בעשירוני ההכנסה הנמוכים. עבור משקי הבית המוציאים תשלומים שוטפים על

א. בעלות

בעלות על דירה מעניקה יציבות וביטחון משפחתי. בנוסף, דירה היא גם נכס - בדרך כלל הנכס העיקרי של המשפחה.

בשנת 2016, 72.6% ממשקי הבית בישראל היו בעלים של דירה אחת לפחות. אבל הממוצע מסתיר פערים גדולים בין משקי הבית: בחמישון העליון (העשירונים 9 ו-10), שיעור הבעלות על דירה אחת לפחות עמד על 90.8%, בחמישון הרביעי על 84.4%, בחמישון השלישי על 78%, בחמישון השני על 69.3% ובחמישון התחתון על 53.7%.

דירה היא לא רק קורת גג ונכס משפחתי - דירה עשויה להיות גם נכס פיננסי. 9.7% מכלל משקי הבית בישראל הינם בעלים של שתי דירות ומעלה, כאשר במרבית המקרים הדירה או הדירות הנוספות מניבות הכנסות מתשלומי שכר דירה או נושאות תשואה מעליית שווי הנכס.

"דירות פיננסיות" הן נחלתה של השכבה המבוססת. ב-2016, 29.1% ממשקי הבית בחמישון העליון החזיקו בבעלותם שתי דירות או יותר - בהשוואה ל-1.6% ממשקי הבית בחמישון התחתון, 2.5% בחמישון השני ו-6.8% בחמישון השלישי.

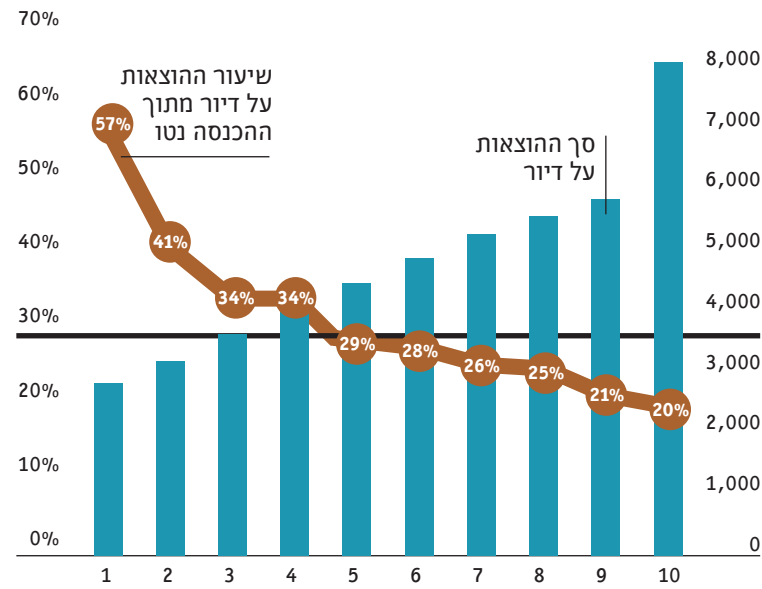
עבור כ-60% מאוכלוסיית ישראל, רכישת דירה באזור הביקוש מבלי שיעמוד לרשותם הון עצמי משפחתי משמעותי גוררת עמה פגיעה ברמת החיים, עקב ההוצאה הגבוהה על תשלומי המשכנתא.

גם משפחות המשתייכות לעשירונים 7 עד 9, אם לא היה בידיהן הון עצמי בשיעור הגבוה מ-25% ממחיר הדירה, התקשו בהשגת דירה באזור הביקוש במרכז הארץ ובאזור ירושלים.

למעשה, רק משפחות הנמנות עם העשירון העליון יכלו לרכוש דירה בת שלושה חדרים בתל-אביב, או דירה בת ארבעה חדרים בגוש דן ובירושלים, וזאת מבלי שרמת החיים שלהם תיפגע, כלומר מבלי להוציא על דיוור יותר מ-30% מהכנסתן הכספית נטו.

ההוצאה הממוצעת על דיור ושיעור חתון ההכנסה הכספית נטו למשק בית, 2015

עבור משקי בית המוציאים הוצאה שוטפת על שכר דירה או על החזר משכנתא • בש"ח, לפי עשירוני הכנסה נטו לנפש טטנדרטית

הערות:

1. ההוצאה על דיור כוללת את התשלום על שכ"ד או על החזר משכנתא, וכן הוצאות נלוות על דיור הכוללות תשלומי מים, חשמל, גז ומיסים עירוניים (לרבות ארנונה), אחוקה ושיפור הבית וכן הוצאות ביטוח, תיווך, ע"ד ושמאות לדירה.
2. נתונים הם עבור משקי בית המתגוררים בשכירות ומשלמים שכ"ד (כולל דמי מפתח, דיור ציבורי, דיור מוגן, מעונות סטודנטים ואחר), ועבור משקי בית המתגוררים בדירה בבעלות ומשלמים החזר משכנתא.

מקור: עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הכנסות והוצאות משק הבית 2015.

שכר דירה או על החזר משכנתא, עמדה ההוצאה הממוצעת על דיור בקרב העשירון התחתון על 57% מן ההכנסה הפנויה, ובקרב העשירון השני על 41%. בקרב העשירונים השלישי והרביעי עמדה ההוצאה לדיור על 34% מן ההכנסה הפנויה. משקי הבית בעשירונים החמישי והשישי הוציאו קרוב מאוד לרף ההוצאה הסבירה - 29% ו-28%, בהתאמה.

ג. "אזורי הביקוש"

מיקומה של הדירה משפיע על רשת הקשרים החברתיים של המשפחה, על הזדמנויות התעסוקה של ראשיה ועל איכות שירותי החינוך, הבריאות והרווחה שיעמדו לרשות ההורים והילדים. זה מה שעומד מאחורי המושג "אזורי ביקוש".

רכישת דירה באזורי הביקוש והחזקתה (על בסיס רף ה-30% מההכנסה) היא זכות השמורה לעשירונים הגבוהים בלבד.

ב-2015, משק בית ממוצע בעשירון החמישי היה יכול להרשות לעצמו החזר משכנתא חודשי בגובה של עד 2,776 ש"ח - דבר שהיה מאפשר לו לרכוש דירה במחיר מרבי של כ-718 אלף ש"ח. חישוב דומה עבור העשירון השביעי מעלה כי המחיר המרבי לדירה בהישג יד עמד על כמיליון ש"ח.⁵¹

משקי בית בארבעת העשירונים הנמוכים שאין בידם הון עצמי בשיעור הגבוה מ-25% ממחיר הדירה, לא היו מסוגלים לרכוש דירה בת שלושה חדרים ומעלה באף אחד מאזורי ישראל מבלי שיחרגו מן הכלל של 30%. משקי בית בעשירון החמישי והשישי נאלצו להסתפק בדירה בת שלושה חדרים ביישובים המרוחקים מאזורי הביקוש - בצפון, בדרום, בחיפה ובקריות, וגם זאת בתנאי שיוכלו להעמיד הון עצמי בגובה של 180 עד 205 אלף ש"ח.

משמעות נתונים אלה היא שעבור כ-60% מאוכלוסיית ישראל, רכישת דירה באזורי הביקוש מבלי שיעמוד לרשותם הון עצמי משפחתי משמעותי גוררת עמה פגיעה ברמת החיים, עקב ההוצאה הגבוהה על תשלומי המשכנתא.

אפילו משפחות המשתייכות לעשירונים 7 עד 9, אם לא היה בידה הון עצמי בשיעור הגבוה מ-25% ממחיר הדירה, התקשו בהשגת דירה באזורי הביקוש במרכז הארץ ובאזור ירושלים.

למעשה, רק משפחות הנמנות עם העשירון העליון יכלו לרכוש דירה בת שלושה חדרים בתל-אביב, או דירה בת ארבעה חדרים בגוש דן ובירושלים, וזאת מבלי שרמת החיים שלהם תיפגע, כלומר מבלי להוציא על דיור יותר מ-30% מהכנסתן הכספית נטו.

בריאות

פערים ברמת בריאות: תמותת תינוקות ותוחלת חיים

ב-2015 עמד שיעור תמותת התינוקות בישראל על 3.1 ל-1,000 לידות חי. שיעור זה הציב את ישראל במקום טוב בקרב ארצות ה-OECD. ועם זאת, שיעור תמותת התינוקות בקרב ערבים - 6.4 - היה גבוה פי שניים וחצי מזה של יהודים - 2.5.

רמת בריאות משקפת איכות חיים ולפיכך, פערים מעמדיים במגוון של תחומים: איכות התזונה, איכות הסביבה, איכות המגורים, המרחק ממרכזי שירותים רפואיים, טיב התחבורה, טיב התעסוקה, רמת המודעות לסיכונים בריאותיים, ועוד.

ההבדלים באיכות חיים משתקפים בשני מדדים עיקריים, המשמשים ברחבי העולם לציון פערים ברמת בריאות: תמותת תינוקות ותוחלת חיים.

בשנת 2015 – השנה האחרונה עבורה פירסם ארגון ה-OECD נתונים – עמד שיעור תמותת התינוקות בישראל על 3.1 ל-1,000 לידות חי. שיעור זה הציב את ישראל במקום טוב בקרב ארצות ה-OECD והוא מייצג שיפור המתמשך מזה עשרות שנים, הן בקרב יהודים והן בקרב ערבים.⁵²

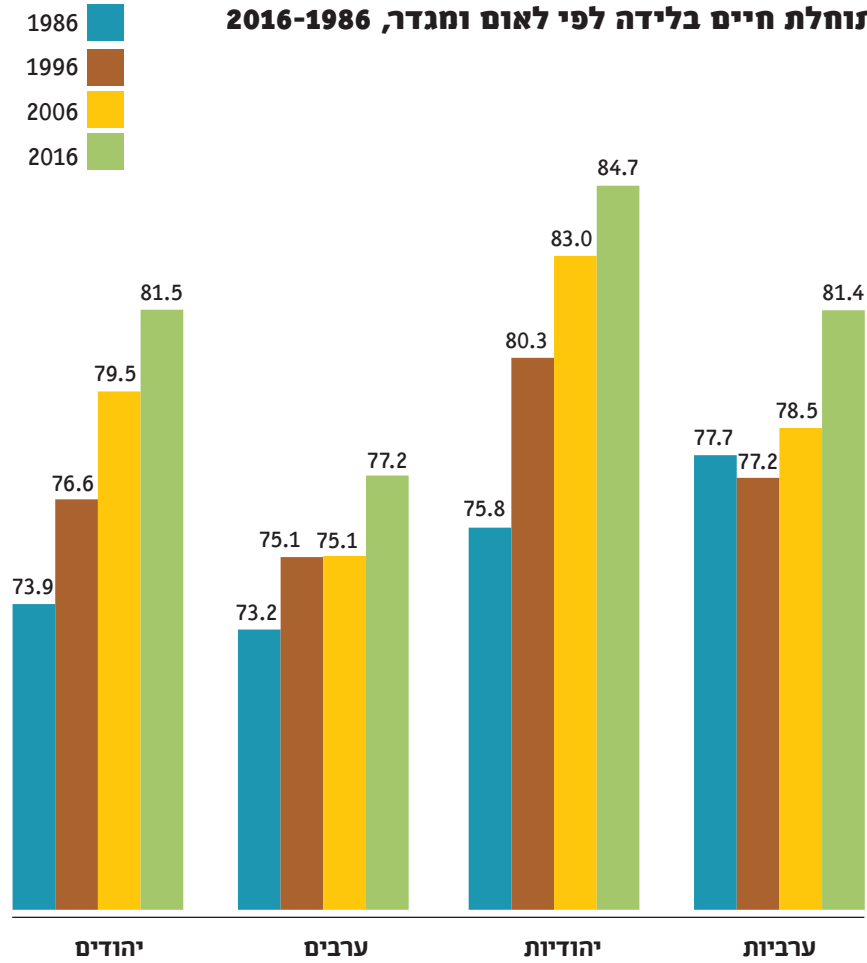
ועם זאת, שיעור תמותת התינוקות בקרב ערבים - 6.4 - היה גבוה פי שניים וחצי מזה של יהודים - 2.5.

ובאשר לתוחלת חיים בלידה: ב-2015, תוחלת החיים של גברים בישראל – 80.1 שנה – הציבה את המדינה במקום גבוה בקרב ארצות ה-OECD. תוחלת החיים של נשים גבוהה יותר – 84.1. גם כאן מדובר בשיפור מתמיד, בישראל כמו גם בארצות המערב.⁵³

ועם זאת, תוחלת החיים של גברים יהודים – 81.5 שנה – גבוהה מזו של גברים ערבים – 77.2, ואילו תוחלת החיים של נשים יהודיות – 84.7 – גבוהה מזו של נשים ערביות – 81.4.

ישראל, נשים וגברים כאחד, ניצבת במקום טוב מאוד גם במדרג של תוחלת חיים בריאה בלידה – 65.1 עבור נשים, 65.4 עבור גברים.⁵⁴ למרבה הצער לא פורסמו נתונים על הבדלים בתוחלת חיים בריאה בין יהודים לערבים.

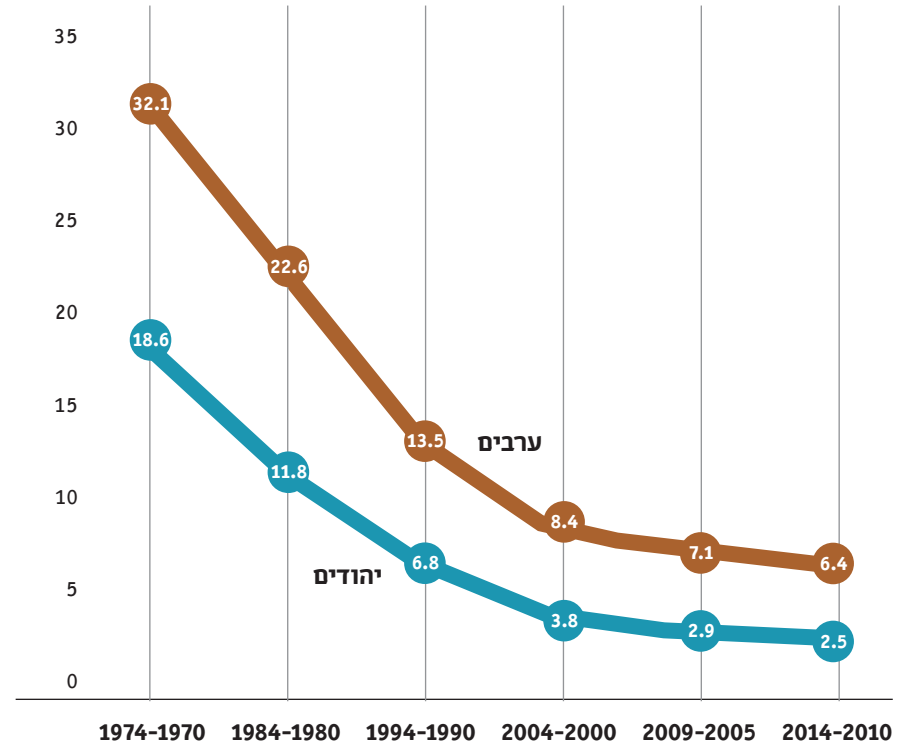
תוחלת חיים בלידה לפי לאום ומגדר, 2016-1986

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל, שנים שונות.

תמותת תינוקות, לפי לאום

שיעור ל-1,000 לידות חי

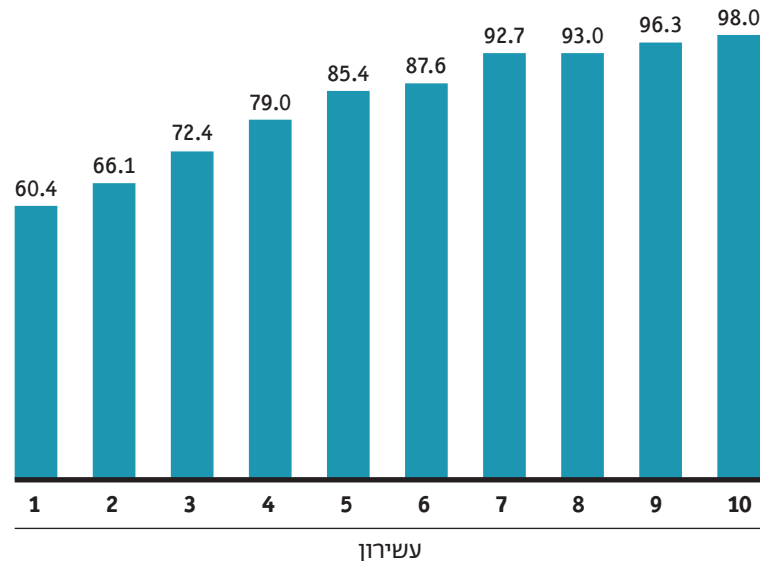

מקור: הלמ"ס, שנתון סטטיסטי לישראל 2017.

אי שוויון בביטוחי בריאות

שיעור משקי הבית בעלי הוצאה על ביטוח בריאות משלים של קופות החולים, 2015

לפי עשירוני הכנסה נטו למשק בית

מקור: עיבוד של מרכז ארוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הוצאות והכנסות משקי בית 2015.

א. ביטוח בריאות משלים של קופות החולים

חוק ביטוח בריאות ממלכתי משנת 1994 נועד לספק לכל תושבי ישראל סל של שירותי בריאות בתמורה לתשלום מס בריאות (גם קופת המדינה משתתפת במימון הסל). אלא שהחוק לא קבע מנגנון לעדכון מלא של עלות סל הבריאות ובמהלך השנים נוצר פער בין המימון – דמי בריאות שהתושבים משלמים והשתתפות של תקציב המדינה – ובין העלות הרצויה של סל הבריאות. אל הפער הזה חדרו קופות החולים, שהחלו למכור ביטוחים משלמים, וחברות הביטוח, שהחלו למכור ביטוחים פרטיים.

עתה באו לידי ביטוי הפערים הכלכליים בין משקי הבית: הנתונים מראים כי ככל שעולים בסולם העשירונים כך גדלה ההוצאה של משקי בית על ביטוחי בריאות משלמים ופרטיים. התוצאה היא שהביטוח הרפואי של משפחות מבוססות גבוה משמעותית מזה של משפחות מעוטות משאבים – דבר המתבטא בסופו של דבר בטיב השירות הרפואי שהן מקבלות.

שיעור משקי הבית הרוכשים ביטוח בריאות משלים של קופות החולים הוא גבוה בכל שכבות האוכלוסייה. בעשירון העליון כמעט כל משקי הבית – 98% – מחזיקים בביטוח בריאות משלים. בעשירונים 5 עד 9 – השיעור עומד על 90% לערך. גם בשני העשירונים הנמוכים, כמעט שני־שלישים ממשקי הבית רכשו ביטוח משלים של קופות החולים.

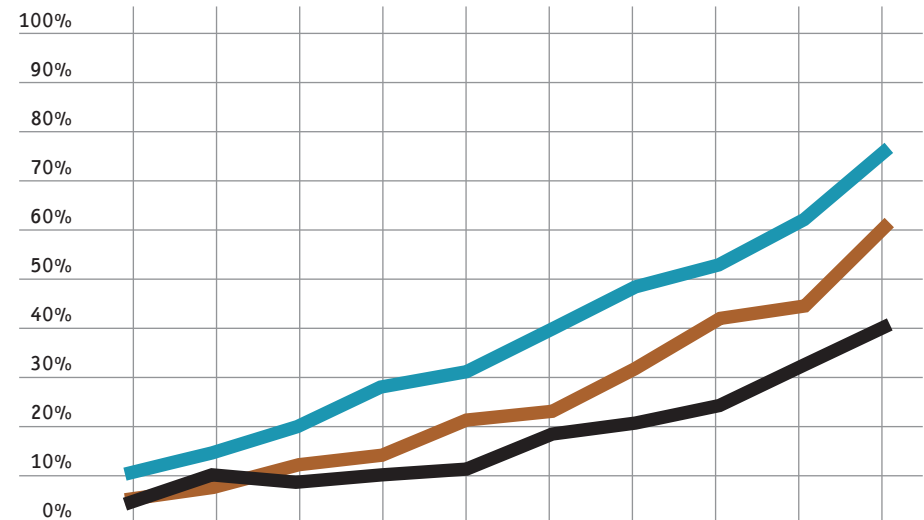
הביטוחים המשלמים והפרטיים הפכו לעסק פיננסי אדיר ממדים: ההוצאה של משקי בית על ביטוחים משלמים, פרטיים ומהשתתפות עבור תרופות וטיפולים עמדה בשנת 2000 על 4.6 מיליארד ש"ח (במחירי 2016); ב-2016 היא גדלה עד כדי 13 מיליארד ש"ח. ניתן לטעון כי מדובר במס נוסף על המס הקרוי דמי בריאות, שאותו גובה המוסד לביטוח לאומי (ב-2016 גבה המוסד סך של כ-21.9 מיליארד ש"ח דמי בריאות).

ב. ביטוח בריאות פרטי

באשר לביטוח בריאות פרטי, הוא רווח במיוחד במשפחות הנמנות עם עשירוני ההכנסה הגבוהה: ב-2015, שיעור משקי בית בעשירון העליון בעלי ביטוח בריאות פרטי עמד על 77.2%. בעשירונים הנמוכים, שיעור הבעלות על ביטוח פרטי היה נמוך.

שיעור משקי הבית בעלי הוצאה על ביטוח בריאות פרטי, 2003, 2009 ו-2015

לפי עשירוני הכנסה נטו למשק בית

עשירון	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
2003	2.9	6.7	6.3	7.7	9.1	16.3	18.9	22.4	31.0	39.8
2009	3.2	4.9	10.2	12.2	19.2	21.5	30.0	41.1	43.8	61.1
2015	8.1	12.0	17.6	25.9	29.8	39.0	47.7	52.3	62.2	77.2

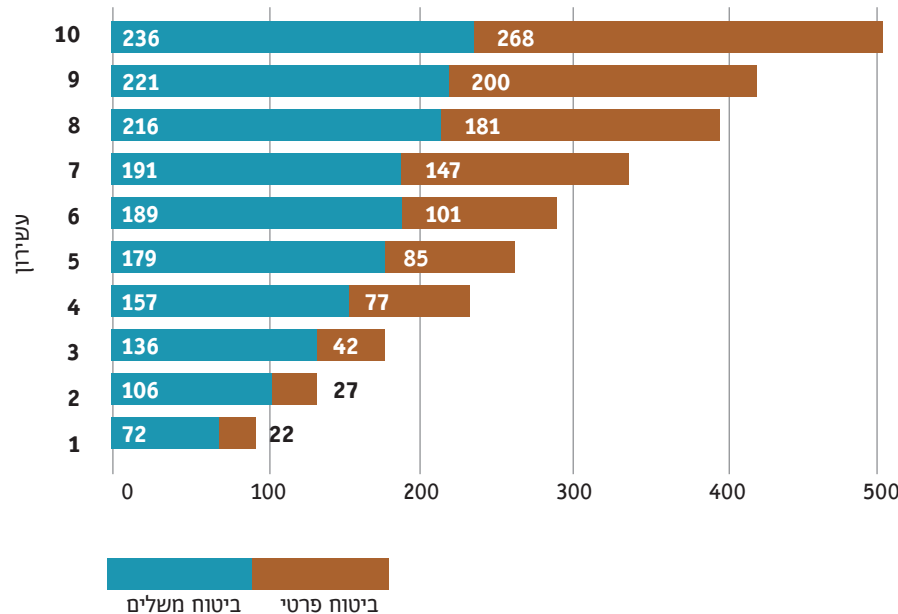
מקור: עיבוד של מרכז ארוה מתוך הלמ"ס, קבצי הוצאות משקי בית, שנים רלוונטיות.

ג. הוצאה של משקי בית על ביטוחי בריאות משלימים ופרטיים

הדברים באים לידי ביטוי גם בנתוני הוצאה חודשית של משקי בית על ביטוחי בריאות משלימים ופרטיים. בשנת 2015, העשירון העליון הוציא בממוצע סך של 504 ש"ח בחודש על ביטוחים נוספים: 236 ש"ח על ביטוחים משלימים של קופות החולים ו-268 ש"ח על ביטוחים פרטיים. בעשירונים 1 עד 8, ההוצאה על ביטוחים משלימים של קופות החולים גבוהה מן ההוצאה על ביטוחים פרטיים. בעשירונים הנמוכים, הסכומים המוקצים לרכישת ביטוחים פרטיים נמוכים ביותר.

סך ההוצאה החודשית של משקי בית על ביטוחי בריאות משלימים ופרטיים, 2016

לפי עשירוני הכנסה כספית נטו למשק בית • בש"ח • במחירים שוטפים

מקור: נתונים שנמדדו על ידי גף צריכה וסכפים בלמ"ס, נובמבר 2017.

ד. מס נוסף על דמי הבריאות

הביטוחים המשלימים והפרטיים הפכו לעסק פיננסי אדיר ממדים: ההוצאה של משקי בית על ביטוחים משלימים, פרטיים ומהשתתפות עבור תרופות וטיפולים עמדה בשנת 2000 על 4.6 מיליארד ש"ח (במחירי 2016); ב-2016 היא גדלה עד כדי 13 מיליארד ש"ח.

ניתן לטעון כי זהו מס נוסף על המס הקרוי דמי בריאות, שאותו גובה המוסד לביטוח לאומי (ב-2016 גבה המוסד סך של כ-21.9 מיליארד ש"ח דמי בריאות)⁵⁵. אלא שבניגוד

לדמי בריאות, הביטוחים הנוספים גורמים למספר פגיעות ועיוותים, כלהלן:

ראשית, הם פוגעים במידת הציבוריות והאוניברסליות של מערכת הבריאות. בעלי ביטוחים אלה מקבלים קדימות בניתוח – על חשבון ישראלים שאין להם ביטוחים נוספים;

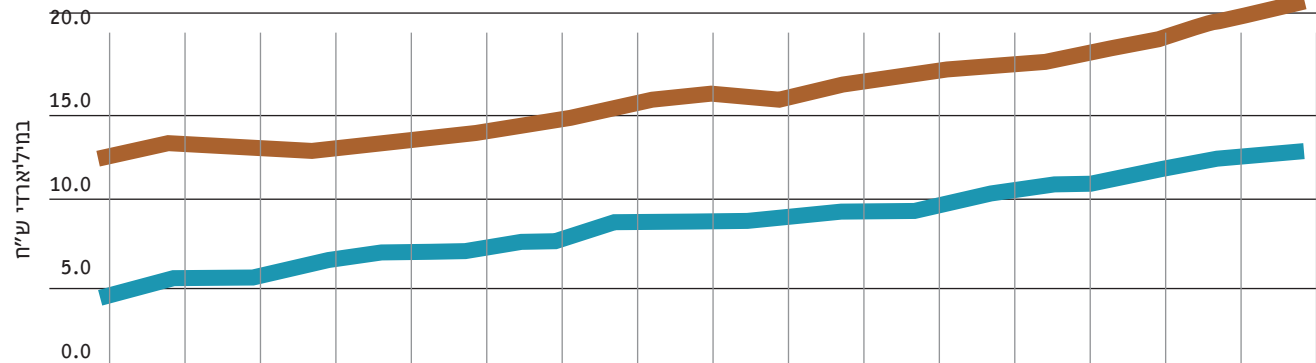
שנית, הם גורמים לכך שרופאים בכירים נוטשים את בתי החולים בשעות אחר הצהריים כדי לבצע ניתוחים

פרטיים המכוסים על ידי הביטוחים הנוספים. מצב זה גורם להיווצרות תורים לניתוח ותורים להתיעצות עם רופאים מומחים במערכת הציבורית.

אילו נערך סקר רחב על נגישות לשירותי בריאות של אזרחים לפי חלוקה לעשירונים, סביר מאוד להניח כי היינו מוצאים כבר היום פערי נגישות עמוקים.

דמי ביטוח בריאות שנגבו מכלל האוכלוסייה

הכנסות של קופות חולים ושל חברות ביטוח מסחריות מתשלומים של משקי בית מעבר לתשלומים עבור ביטוח בריאות ממלכתי • 2016-2000 • במיליארדי ש"ח • במחירי 2016

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
תשלומים עבור ביטוח בריאות ממלכתי	12.8	13.7	13.4	13.2	13.8	14.3	14.9	15.8	16.4	16.3	17.3	17.9	18.3	18.8	19.6	20.7	21.9
סך ההוצאות של משקי בית לקופות חולים ולחברות ביטוח - ללא ביטוח בריאות ממלכתי	4.6	5.5	5.8	6.6	7.2	7.5	7.8	8.8	8.9	9.2	9.6	9.8	10.8	11.1	11.8	12.6	13.0

מקורות: הביטוח הלאומי, ירחון סטטיסטי לישראל, לוח 1.4.2, נובמבר 2017; נתונים שהתקבלו על ידי גף חשבונות לאומיים בלמ"ס, נובמבר 2017.

הממשלה והאי שוויון המדינה אינה מאזנת את תוצאות הצמיחה הבלתי מאוזנת

ה־OECD ומקשה על הממשלה להפנות משאבים לצעדי מדיניות שיבססו את צמיחת המשק לטווח הארוך.⁵⁷

ההוצאה האזרחית כוללת, בין היתר, את ההוצאה הסוציאלית של הממשלה – הוצאה שנועדה לסייע למשקי בית ולפרטים בעת מצוקה, כדוגמת קצבאות, שירותים לתינוקות, קשישים ונכים והטבות מס. ב-2016 עמדה הוצאה זו בישראל על 16.1% מהתמ"ג, זאת לעומת הממוצע של ארצות ה־OECD, שעמד על 21.0%.⁵⁸

ונה מספר נתונים השוואתיים נוספים שפרסם ארגון ה־OECD:⁵⁹

- בהוצאה חברתית, ישראל מדורגת שנייה מלמטה מקרב 20 חברות ב־OECD;
- בהוצאה על מוסדות חינוך, ישראל מדורגת שלישית מלמטה מקרב 18 חברות ב־OECD;
- בהשקעה ציבורית בכלכלה, ישראל מדורגת במקום האחרון מקרב 20 חברות ב־OECD.

הנס הכלכלי שבו מתפארת הממשלה הוא במידה רבה נחלתו של מיעוט שהישגיו הגבוהים מעלים את הממוצע הכללי. נס של ממש יתרחש אם וכאשר תיטוש המדינה את מדיניות הצמצום התקציבי והתפקודי ותפעל למען צמיחה מאוזנת המקדמת את כלל האוכלוסייה.

מאז אימוץ תכנית החירום לייצוב המשק בשנת 1985, המדיניות החברתית והכלכלית של ממשלות ישראל מושתתת על העקרונות של צמצום המעורבות המדינתית ושל העצמה של המגזר העסקי.

עד אז, בעשורים הראשונים לאחר 1948, היתה המדינה השחקן החברתי והכלכלי הראשי – בפיתוח כלכלי, בחתירה לתעסוקה מלאה, בקליטת עלייה, בבניית דיור, באספקת חינוך ושירותים רפואיים. מאז 1985, המדינה מצמצמת את פעילויותיה, מפריטה את שירותיה, מקצצת בתקציביה ועושה כמיטב יכולתה להעצים את המגזר העסקי – בהפחתות מסים, בהחלשת הרגולציה, בהוזלת האשראי ובהוזלת עלות העבודה.

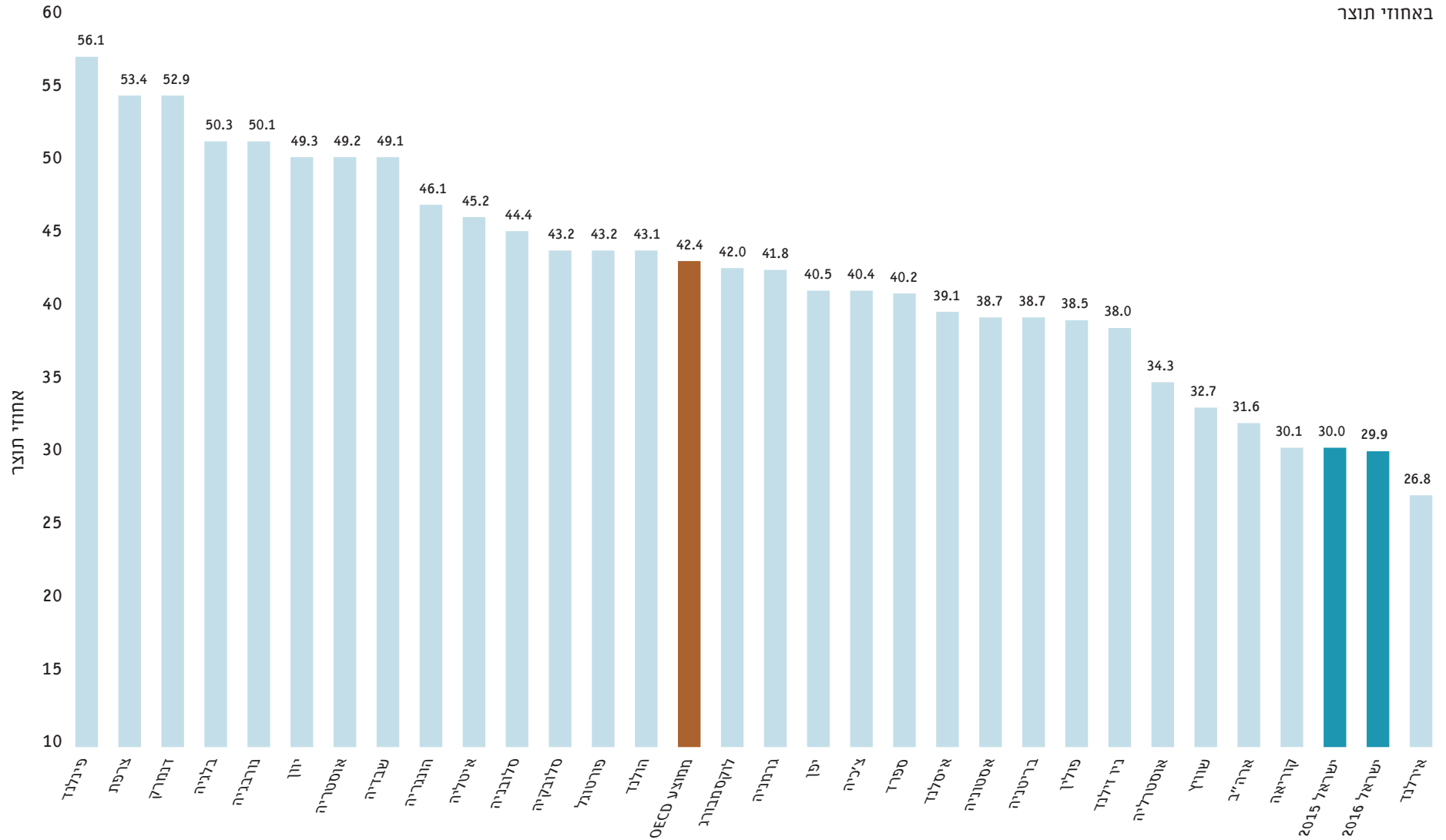
התוצאה היא הידלדלות והצטמקות השירותים החברתיים שהמדינה מספקת: שירותי חינוך, השכלה גבוהה, בריאות, רווחה וביטחון סוציאלי. לא רק זאת, ההשקעה הממשלתית בנכסים קבועים, חלק מן המאמץ הלאומי של פיתוח כלכלי, היא בין הנמוכות בארצות ה־OECD.⁶⁰

ב-2015 עמדה ההוצאה האזרחית (לא כולל ביטחון) של הממשלה על 30% תמ"ג. כידוע, בישראל יש הוצאה ביטחונית גבוהה, יחסית לארצות המערב, אך היקפה הקטן של ההוצאה האזרחית היא תוצר של מדיניות הצמצום התקציבי יותר מאשר של היקף ההוצאה הביטחונית, שדווקא הצטמצם, במונחי תמ"ג. לדברי בנק ישראל, שיעור ההוצאה האזרחית ללא ריבית בישראל הוא עדיין מן הנמוכים ביותר בקרב מדינות

הנס הכלכלי שבו מתפארת הממשלה הוא במידה רבה נחלתו של מיעוט שהישגיו הגבוהים מעלים את הממוצע הכללי. נס של ממש יתרחש אם וכאשר תיטוש המדינה את מדיניות הצמצום התקציבי והתפקודי ותפעל למען צמיחה מאוזנת המקדמת את כלל האוכלוסייה.

ההוצאה האזרחית (ללא ריבית) בישראל ובמדינות ה־OECD, 2015

באחוזי תוצר

הערה: אין בידינו נתונים מדויקים עבור טורקיה וצ'ילה, אך הנתונים עבורן נמוכים מאלה של ישראל. הנתון עבור אירלנד השתנה בשל שינוי שנעשה שם בשיטת חישוב נתוני התוצר. מקור: בנק ישראל, 22.3.2017. הודעה לעיתונות. ניתוח ההתפתחויות הפיסקליות בשנת 2016, תמונת המצב הפיסקלית לשנת 2017, והמגמות הצפויות להמשך העשור.

הערות שוליים

- 1 "ראש הממשלה נתניהו חוזר לשער "האקונומיסט". דה מרקר, 23.11.2017.
- 2 ארלוזורוב, מירב. "היועץ הכלכלי של נתניהו: מוצנע טוב, והגיע הזמן שנתרגל לזה". דה מרקר, 14.11.2017.
- 3 "ראש הממשלה נתניהו חוזר לשער "האקונומיסט", שם.
- 4 משרד הכלכלה והתעשייה, רשות החריגות. *חריגות בישראל 2017*, תמונת מצב: 18.
- 5 המועצה להשכלה גבוהה. 15.10.2015. לקט נתונים לקראת פתיחת שנת הלימודים האקדמית תשע"ז – 2016/2015.
- 6 עליות השכר היו בעיקר בענפים כגון: מסחר, שירותים מקצועיים, בנייה ותחבורה. בנק ישראל, *דין וחשבון 2016*: 138.
- 7 שם.
- 8 הבורסה בשנת 2016. אתר רשות ניירות הערך.
- 9 במחירים שוטפים. סבירסקי, שלמה וירון הופמן-דישון. 2016. *האופציה הציבורית כדור: דיון ציבורי אוניברסלי כמענה למשבר הדיור בישראל*. תל אביב: מרכז אדוה.
- 10 סבירסקי, שלמה וירון הופמן-דישון. 2015. *ממגורים לנרדף: ההשלכות של הצטברות העושר בידי מעטים על שוק הדיור*. תל אביב: מרכז אדוה.
- 11 עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקר הוצאות משקי בית לשנת 2000: הנתון לשנת 2016 נמסר על ידי גף צריכה וכספים בלמ"ס, נובמבר 2017.
- 12 שם.
- 13 עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, קובץ סקר הוצאות לשנת 2000 וקובץ סקר הוצאות והכנסות לשנת 2015. לא ניתן לערוך השוואה עם נתוני הכנסות והוצאות משק הבית לשנת 2016 מאחר ונעשה שינוי בקבוצות הגיל.
- 14 בשנת 2014. מתוך דוח הוועדה הציבורית לביטוח גיל הפרישה לנשים. ספטמבר 2016; בנק ישראל, חטיבת המחקר, *הסקירה הפיסקלית התקופתית ולקט נתונים מחקריים*. מארס 2017: 46.
- 15 בנק ישראל, *דין וחשבון 2014*: 210; בנק ישראל, *דין וחשבון 2015*: 177. מס הכנסה שלילי יושם בישראל לראשונה בשנת 2008, עבור שנת המיסים 2007.
- 16 הלמ"ס, סקר משרות פניונית, נובמבר 2013 ונובמבר 2017.
- 17 בין השנים 1999-2015. אנדרבל, מירי, לאה אחרות ומישל סטרבצ'ינסקי. 2017. "העובדים העניים בישראל". ירושלים: מכון ון ליר.
- 18 ר' פרק על עוני אצל אקדמאים להלן.
- 19 רבנים לזכויות אדם ומרכז אדוה. 22.1.2014. "הערת לנושא מס הכנסה שלילי". מסמך שהוגש לוועדת אלאוף למלחמה בעוני.
- 20 עיבוד של מרכז אדוה מתוך הלמ"ס, סקרי כוח אדם, שנים שונות.
- 21 בשנים האחרונות גדל ברחבי העולם מספר המסתייגים מתשובה זו וזאת על רקע הנתונים, המראים שצמיחה כשלעצמה אינה מבטיחה גידול מקביל בשכר של כולם.
- 22 אנבל, מירי ואורן הלר, התמורה לעבודה ותרומתה לחילוצי מעוניי. ישראל בראיה בינלאומית, המוסד לביטוח לאומי, דצמבר 2014. נתונים מעורבכים לשנים 2014-2016 נמסרו על ידי המחברים, נובמבר 2017.
- 23 ר' מרכז אדוה, עובדים, מעסיקים ועוגת ההכנסה הלאומית, שנים שונות.
- 24 משרד האוצר, סקירה כלכלית שבועית, 2016.9.4: 9:1.
- 25 עיבוד של מרכז אדוה מתוך סקר הוצאות והכנסות משקי בית לשנים 2012-2016. הלמ"ס, *הכנסות והוצאות משק הבית, 2015*: לוח 14.
- 26 הנתונים שלהלן לא כוללים מועצות אווריות ויישובים לא מוכרים.
- 27 יישובים הנמנים עם אשכולות 8-10 לפי ריוג האשכולות הכלכליים-חברתיים של המוסד לביטוח לאומי; מרק רוזנברג. אוגוסט 2017. *שכר והכנסות מעבודה לפי יישוב ומשתנים כלכליים-חברתיים*, 2015. ירושלים: המוסד לביטוח לאומי.
- 28 הפער מוגדר כהפרש בין שכר הגברים לשכר הנשים חלקי שכר הגברים, עבור שכירים/ות במשרה מלאה ועצמאים.
- 29 שכר/ם של ילידי/ות ישראל נמוך יחסית עקב גילם הצעיר: גילם החציוני עמד בשנת 2016 על 29 שנה, בהשוואה לגיל 45 ולגיל 42 של מורחים דור שני ואשכנזים דור שני, בהתאמה.
- 30 ר' ספרה החדש של עמיה ליבליך, 2017. *קולות: עוני חדש בישראל*. אוניברסיטת חיפה: פרדס.
- 31 המוסד לביטוח לאומי. דצמבר 2017. *ממדי העוני והפערים החברתיים דרו"ח שנתי, 2016*.
- 32 על אלה יש להוסיף את הדר"ח השנתי של ארגון לתת, גוף לא ממשלתי המתעד תחולה של עוני ושל אי ביטחון תזונתי, על בסיס ראיונות עם 756 (ב-2017) נוקקים המקבילים סיוע מעמדות המזון השתפרות בארגון לתת. שיעורי העוני והאי ביטחון התזונתי המרווחים על ידי דרו"ח לתת גבוהים מאלה של הלמ"ס ושל המוסד לביטוח לאומי.
- 33 הסקר החברתי מתבסס על מידע שנאסף מכ-7,500 בני 20 ומעלה.
- 34 המוסד לביטוח לאומי. 2014. *סקר ביטחון תזונתי 2012: ממצאים סוציולוגיים-עיקריים*.
- 35 מדר ג'ינה וז' מתייחס לאי שוויון בהכנסה פנויה של פרטים. המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון. דצמבר 2016. *ממדי העוני והפערים החברתיים 2016*, דרו"ח שנתי.
- 36 המוסד לביטוח לאומי, מנהל המחקר והתכנון. דצמבר 2016. *ממדי העוני והפערים החברתיים 2016*, דרו"ח שנתי.
- 37 לימודים אקדמיים: אוניברסיטאות (לא כולל האוניברסיטה הפתוחה), מכללות אקדמיות מתוקצבות ושאין מתוקצבות ומכללות להוראה המעניקות תואר ראשון.
- 38 יש לציין כי הפירמידה מייצגת את מי שקיבלו תעודת בגרות בבית ספר תיכון ישראלי והמשיכו ללימודים אקדמיים במוסד אקדמי ישראלי המוכר על ידי המועצה להשכלה גבוהה. היא אינה כוללת את מי שהמשיכו ללימודים אקדמיים מחוץ לישראל – למשל, אורחי ישראל ערבים הלומדים במוסדות אקדמיים ברשות הפלסטינית, בירדן או בארצות אחרות. היא גם אינה כוללת מסיימי תיכון ב-2008 שהשלימו תעודת בגרות לאחר סיום כיתה י"ב.
- 39 כפי שכבר צוין לעיל, צעירים ערבים רבים רוכשים השכלה גבוהה בחו"ל: למשל שטחי הרשות הפלסטינית וממלכת ירדן, שבהן לומדים כמה אלפי סטודנטים ישראליים. לא ברור כמה מתוכם עומדים בדרישות הסף של המוסדות הישראליים להשכלה גבוהה. ר' ח'אלד עראר וקוסאי חאג' יחיא, "יציאת סטודנטים ערבים מישראל ללימודים גבוהים בירדן: גורמים רחופים, גורמים מושכים ואתגרים". בתוך ספר *החברה הערבית בישראל*, מכון ון ליר, 2009.
- 40 המועצה להשכלה גבוהה. 15.10.2015. לקט נתונים לקראת פתיחת שנת הלימודים האקדמית תשע"ז – 2016/2015.
- 41 הלמ"ס, *שנתון סטטיסטי לישראל 2017*, לוח 8.54.
- 42 המועצה להשכלה גבוהה. 15.10.2015. לקט נתונים לקראת פתיחת שנת הלימודים האקדמית תשע"ז – 2016/2015.
- 43 הלמ"ס, *שנתון סטטיסטי לישראל 2017*, לוח 8.54.
- 44 המועצה להשכלה גבוהה. 15.10.2015. לקט נתונים לקראת פתיחת שנת הלימודים האקדמית תשע"ז – 2016/2015.
- 45 אחרות, לאה, זוסמן נעם ועמית עובל. 2017. *תשואה ללימודים באוניברסיטאות לעומת מכללות במונחי שכר ומיומנויות בשוק העבודה*. מצגת.
- 46 זוסמן, נועם, דמיטרי רומנוב, אורלי פורמן ותום קפלן. 2009. *הברלים באיכות ההשכלה בין אוניברסיטאות למכללות: בחינה באמצעות התמודדה בשוק העבודה*. ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: 29.
- 47 מעגן, דוד. 2017. "ניבוי הישגים עתידיים של תלמידים בישראל באמצעות מבחני המיצ"ב". הלמ"ס: סדרת ניירות עבודה מס. 103.
- 48 עמוד זה מבוסס על המסמך *האופציה הציבורית כדור: דיון ציבורי אוניברסלי כמענה למשבר הדיור בישראל*, מאת שלמה סבירסקי וירון הופמן-דישון. מרכז אדוה, נובמבר 2017.
- 49 מבקר המדינה, פברואר 2015. רוח ביקורת על משבר הדיור: 3.
- 50 התחשיב שנערך לסך ההוצאה על דיור לוקח בחשבון את ההוצאה על שכר דירה או משכנתא, וכן הוצאות גלויות הכוללות תשלומי מים, השמל, גז ומיסים עירוניים (לרבות ארנונה), אחוקה ושיפור הבית וכן הוצאות ביטוח, תיור, עו"ד ושמאות לרירה. תחשיב זה שונה מעט מהתחשיב שערך הלמ"ס בשנת 2014 אשר הופיע מופיע כחלק מהפרסום "מדרי איכות חיים, קיימות וחסן לאומי" לשנת 2016. בתחשיב כאן שמשנו מסך ההוצאות על דיור הוצאות על מיסים ממשלתיים (מס שבח ורכישה), וכן את ההוצאות שנכללו בסעיף "עורה בבית" (תשלומים על טיפול בילדים בבית ועורה בבית בניקיון ובבישול) ובסעיף "צרכי משק בית שונים" הכולל הוצאות על מוצרי צריכה ובהם מוצרי ניקוי והרבה לבית.
- 51 האומדן שערכנו לוקח בחשבון את ההוצאה החודשית המרבית להחזר משכנתא, לפי עשירון הכנסה נטו לנפש סטנדרטית, וממנו מחושב סכום המשכנתא המרבי שאותו יכול משק בית ממוצע בכל עשירון ליטול ואשר יאפשר לו לעמוד בהחזרים החודשיים מבלי לחרוג מרף ה-30%. האומדן מתבסס על הנחה שהמשכנתא משמשת למימון 75% ממחיר הדירה, בהתאם למגבלה שהטיל בנק ישראל על רוכשי דירה ראשונה, והיא ניתנת בריבית קבועה ולא צמודה למשך 25 שנה. הנחות אלו נקבעו כדי שניתן יהיה להעריך את גובה המשכנתא שמשקי בית יכולים ליטול מבלי לחרוג מן הכלל של ה-30%. במציאות, המשכנתאות מורכבות מהלוואות במסלולים שונים, לרבות הלוואות בריבית משתנה ובהצמדה למדדים שונים. עוד הנתנו לצרכי האומדן כי הריבית השנתית תעמוד על 3.77%, היא הריבית השנתית הממוצעת למשכנתאות לא צמודות למשך 20-25 שנה שניתנו על ידי הבנקים בישראל בשנת 2015.
- 52 הלמ"ס, *שנתון סטטיסטי לישראל 2017*: פרק 3.
- 53 OECD, *Health at a Glance, 2017*.
- 54 Healthy life years and life expectancy at birth, by sex, Eurostat, 2015; הלמ"ס, *תחולת חיים בישראל 2016*, הודעה לעיתונות, דצמבר 2017.
- 55 המוסד לביטוח לאומי, *ידחון סטטיסטי*, נובמבר 2017: לוח 14.1.
- 56 OECD, *Government at a Glance 2017*, table 2.48.
- 57 בנק ישראל. 22.3.2017. *ניחות ההתפתחויות הפיסקליות בשנת 2016*, תמונת המצב הפיסקלית לשנת 2017, ההמגמת הפיסקלית להמשך העשור. הודעה לעיתונות.
- 58 OECD database.
- 59 OECD Economic Surveys. Israel. January 2016.

